

TÜRKİYE'NİN 1950-1980 DÖNEMİNDEKİ İKTİSADİ BÜYÜMESİ ÜZERİNE DÜŞÜNCELER*

Tuncer BULUTAY**

Bu yazımızda Türkiye ekonomisinin 1950-1980 dönemindeki gelişmesini, ayrıntıya girmeden, genel eğilimler, oluşumları belirleyen temel etkenler üzerinde durarak açıklamaya çalışacak, ekonominin bugün içinde bulunduğu durum hakkındaki düşüncelerimizi ileri süreceğiz. İncelememizi dört bölüm halinde sunacağız. İlk bölümde ekonominin temel eğilimlerini sayılarla belirleme yoluna gideceğiz. İkinci bölümde, kanımızca Türk ekonomisinin söz konusu dönemdeki gelişmesini açıklayan temel modeli ortaya koymaya çalışacağız. Üçüncü bölümde Türk Ekonomisinin bugünü konusundaki bazı düşünce ve kaygılarımızı belirtceğiz. Çok kısa olan dördüncü bölümde incelediğimiz konularda genel önerilerde bulunacağız.

I. Verilerle Ekonominin Temel Eğilimleri

Ekonominin eğilimlerini sayılarla açıklamaya çalışacağımız bu bölümde, önce, bu eğilimleri doyurucu biçimde yansıttığını düşündüğümüz bir kavramı, gelişme ölçütünü ileriye sürecektir, sonra tarım, sanayi, dışsatım ve dışalım konularını ele alacağız.

1. Gelişme Ölçütü

Türkiye ekonomisinin 1950 sonrasında ortaya koyduğu temel nitelikleri açıklığa çıkarabilmek için gelirin büyüme hızı dışında kalan diğer bazı değişkenleri de gözönüne almak gerekir kanısındayız. Bir yılda yaratılan gelir yanında, bu yılda elde edilen geleceğe dönük üretim potansiyeli de (yatırımlar da) önemlidir. Yatırımlar, ayrıca, yeterli işsizlik istatistiklerinin bulunmadığı Türk ekonomisinde işsizlik düzeyindeki eğilimlerin bir

(*) Yazı 15 Temmuz 1981'de alınmıştır.

(**) Prof. Dr., AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi.

Bu yazıdaki konuları başta Doç. Dr. Y. Akyüz olmak üzere Doç. Dr. K. Boratav, Doç. Dr. H. Ersel, Dr. E. Uygur'la birçok kez tartıştım. Bu yazıdaki düşüncelerin oluşmasında ya da açıklığa kavuşmasında bu arkadaşlarımdan önemli katkıları olmuştur. Benim için çok yararlı olan bu yardımlarından dolayı kendilerine teşekkür ederim.

ölçüsü olarak da alınabilir. Böylece Türk ekonomisinin ortaya koyduğu etkinliği belirlemeye çalışırken, olumlu etkenler olarak büyüme hızı yanında yatırım artış hızını da gözönüne almakta yarar vardır.

Öte yandan sağlanan gelir artışının öz kaynaklarla değil de dış borçlanmayla gerçekleştirilmiş olması olumsuz bir etken olarak alınabilir. Aynı şekilde yıl içinde yaşanan enflasyon oranı da, bilinen çeşitli zararlı sonuçları ile, bir olumsuz etken olarak nitelenebilir.

Bu düşüncelerle hareket ederek Türkiye ekonomisinin 1950 sonrasındaki etkinliğini gelişme ölçütü dediğimiz bir basit formülle ortaya koymaya çalıştık. Bu ölçütün payında birey başına gelir ile yatırımın büyüme hızı, paydasında dış açık ve enflasyon oranı yer aldı⁽¹⁾. Böylece gelişme ölçütüne,

$$GÖ = \frac{A \times B}{C \times D}$$

formülü ile ulaştık. Bu formülde,

A = Zincirleme endeks olarak birey başına gelirin büyüme hızı (sabit fiyatlarla),

B = Zincirleme endeks olarak yatırımların büyüme hızı (sabit fiyatlarla),

C = Dışalım bölü (dışsatım + turizm ve dış seyahat (net) + işçi gelirleri + diğer görünmeyenler (net)) (Dolar olarak),

D = Zincirleme endeks olarak toptan eşya fiyatları artış hızı, anlamına gelmektedir.

2. Gelişme Ölçütüne Göre Değerlendirme

Bu ölçüte dayanarak Türk ekonomisinin 1950-1980 dönemini değerlendirme yoluna gittiğimizde,

1950 - 1953	→ BAŞARILI ✓
1954 - 1963	X Başarısız
1964 - 1973	→ BAŞARILI ✓
1974 - 1980	X Başarısız

dönemlendirme

dönemlerini ayırabilmekteyiz. Bunlardan 1950 - 1953, 1964 - 1973 dönemlerinin başarılı, 1954 - 1963, 1974 - 1980 dönemlerinin başarısız oldukları açıklıkla gözlenebilmektedir. 1974 - 1980 döneminde yıllar boyunca oldukça sürekli bir bozulma vardır.

1950 - 1953 dönemi, gelişme ölçütünde yer alan, dış açık ötesindeki bütün değişkenler yönünden çok başarılıdır⁽²⁾. Diğer olumlu dönem olan 1964 - 1973'de birey başına gelir artışı, 1950 - 1953'deki kadar yüksek olmamakla birlikte, oldukça sürekli'dir. Bu dönemde (1964 - 1973) dış açık durumu 1950 - 1953'e oranla daha olumludur. Fiyatların ilk yıllarında az, son yıllarında oldukça çok arttığı bu 1964 - 1973 döneminin en başarılı yanı yatırımlardaki sürekli (1971 yılı bir yana) ve hızlı artıştır⁽³⁾.

1954 - 1963, birey başına gelir ve yatırımların genellikle durgunlaştığı ya da düşük hızla arttığı, fiyatların ilk yıllarında hızlı, son yıllarında yavaş yükseldiği bir dönemdir. Bu dönemin en olumsuz yanı dış açığın bu yıllarda çok yüksek olmasıdır. Bu durum da dışalımın yüksekliğinden ziyade dışsatımın yetersizliğinden ileri gelmektedir. Nitekim bu dönemde (1954 - 1963) dışsatım ve dışalımın ulusal gelire (üretici fiyatlarıyla gayri safi milli hasılaya) oranları sırasıyla % 4.38 ve % 6.69 olmuştur⁽⁴⁾. Dışsatım için bu oran 1950 - 1980 döneminde gerçekleşen en düşük oranlar arasındadır⁽⁵⁾. Dışalım oranı (% 6.69) ise 1950-1980 döneminin en yüksek oranları arasında değildir. Çünkü söz konusu oran 1950 - 1953 döneminde % 9.88, 1974 - 1977 döneminde % 12.35 dir⁽⁶⁾.

1974 - 1980 döneminin ilk yıllarında (1977 sonuna kadar) birey başına gelir, yatırım artışlarını sürdürmüş, fiyat yükselmeleri aşırı boyutlara ulaşmamıştır. Ama bu elverişli durum, işçi dövizlerinin varlığına rağmen, büyük bir dış açık verilerek, dışa borçlanılarak sağlanabilmektedir. Nitekim, kaçınılmaz olarak, 1978, 1979 yıllarında dışalım güçlükleri kendini duyurmuş ve bu güçlükler sonucunda gelir de, yatırım da azalmış (1978'de birey başına gelir sabit kalmış), enflasyon büyük boyutlar kazanmıştır. 1980 yılında sağlanan dış borç olanakları bu kötüye gidişi durduramamış, gelir ve yatırımları artıramadığı gibi, enflasyonu daha da hızlandırmış, dış borç yükünü daha da ağırlaştırmıştır.

Bu çözümlememiz Türk ekonomisinin yaşamakta olduğu bunalımın 1978 yerine 1974'de başladığını göstermektedir. Kullan-

diğımız gelişme ölçütünün bu durumu açıklıkla ortaya koyması onun olumlu özelliklerinden biridir.

3. Tarım ve Sanayi

Tarım ve sanayi'nin bazı dönemler yönünden gelişmesini aşağıdaki tabloda gösterebiliriz.

Tarım ve Sanayi'nin Çeşitli Dönemlerde Artış Hızları (Endeks)							
Dönemler	1950-53	1953-63	1963-73	1973-80	1953-73	1963-71	1973-78
Tarım	143	129	112	139	146	126	133
Sanayi	136	210	255	137	534	208	152

Bu tabloda görüldüğü gibi, tarımsal gelirde 1950-1953 döneminde⁽⁷⁾ büyük bir artış olmuş ama bu gelişme sonraki iki dönemde sürdürülememiştir. Öyle ki, 1950-1953 döneminde üç yılda gerçekleştirilen artışa sonraki iki dönemde ancak yirmi yılda (1953-1973) ulaşılabilmektedir. Tarımda büyüme yönünden en olumsuz dönemin 1963 - 1973 olduğu tabloda gözlenebiliyorsa da, bu durum 1973 yılının özelliğinden ileri gelmektedir. Nitekim dönem 1963 - 1971 olarak alındığında, bu sürede sağlanan gelişme (126), 1953 - 1963 döneminde gerçekleştirilen büyümeye (129) çok yakın çıkmaktadır.

Tablo, tarımda gelişme yönünden çok olumlu ve istisnai nitelikteki 1950 - 1953 dönemi ve oldukça durgun 1954 - 1963, 1964 - 1973 dönemlerinden sonra yine olumlu 1974 - 1980 döneminin ortaya çıktığını göstermektedir⁽⁸⁾. Son dönemin (1974-1980) daha önemli bir özelliği, bu yıllarda (1977 hariç) tarımda gözlenen büyümenin sürekli olmasıdır⁽⁹⁾. Bu süreklilik çok daha sağlıklı bir gelişmenin belirtisidir.

Tablo ve ekteki Tablo 1 sanayi açısından incelendiğinde, 1979, 1980 yılları dışında kalan bütün yıl ve dönemlerde sürekli bir artışın olduğu gözlenmektedir. Sanayi'nin büyümesi 1954-1963 ve 1964-1973 dönemlerinde, özellikle de ikincisinde (1964-1973) çok hızlıdır.

(1950-1980 süresinin 1950-1953, 1974-1980 dönemlerinde büyüme hızı yönünden tarım sanayiden biraz ilerdedir. Bu farklılık

(1950-1953'de tarımın çok hızlı büyümesinden, 1974-1980'de sanayi'nin durgunlaşmasından doğmaktadır. Geri kalan dönemlerde (1954-1963, 1964-1973, 1974-1978) tarımın gelişmesi sanayi'nin büyümesinin çok altında kalmaktadır.

4. Dışsatım

1950-1980 döneminde Türk dışsatımı oldukça durgun, yavaş hızla artan bir gelişme göstermiştir. Önemli, sürekli artışların, atılımların yer almadığı dışsatımın yapısında da belirgin değişiklikler ortaya çıkmamıştır.

Nitekim dışsatımın ulusal gelir (üretici fiyatlarıyla gayri safi milli hasıla) içindeki oranı 1950, 1951, 1952 yıllarının herbirinde % 7.6 olduğu halde, 1978, 1979, 1980 yıllarında sırasıyla % 4.3, % 3.4, % 4.9 dur⁽¹⁰⁾. Yani 1950-1980 döneminde dışsatımın milli gelir içindeki oranında, başlangıç yıllarına oranla dönem sonunda bir gerileme ortaya çıkmıştır.

1950-1980 döneminde dışsatımın yapısında da, (geleneksel tarım ürünü olduğu bilinen pamuktan çok farklı nitelik taşıdığı bir hayli şüpheli olan) dokumacılığın ötesinde, pek belirgin bir değişme olmamıştır. Dönemin sonlarında yine geleneksel tarım ürünleri dışsatımın çok önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Belirgin tek değişiklik dokumacılık ürünlerinin dışsatımda önemli ağırlık taşır hale gelmesidir. Yalnızca dokumacılık mamullerinin eklenmesi ile dışsatımın eski yapısı geleneksel ağırlığını sürdürmektedir. Nitekim tarım ürünleri ile dokumacılık mamulleri dışsatımı toplamı, toplam dışsatımın 1978, 1979, 1980 yıllarında sırasıyla % 81, % 76, % 72'sini oluşturmuştur⁽¹¹⁾.

Tarıma dayalı nitelikte olan gıda ve içki sanayii, dokumacılık mamulleri (dokuma) sanayii bir tarafa bırakıldığında geriye kalan sanayi ürünleri dışsatımında 1970'li yıllarda bazı artışlar sağlanmıştır. Ama söz konusu sanayi ürünleri toplamının toplam dışsatım içindeki oranları 1972, 1973, 1974, 1978, 1979, 1980 yıllarında sırasıyla % 11, % 14, % 20, % 9, % 11, % 14 olmuştur⁽¹²⁾. Görüldüğü gibi adı geçen sanayi ürünleri dışsatımı toplam dışsatım içinde önemsiz bir paya sahip olduğu gibi, bu payda 1970'in ilk yıllarına oranla son yıllarında bir artış olmamıştır.

Miktar olarak toplam dışsatımda 1970'li yıllarda önceki yıllara oranla bir artış eğilimi olduğu ekteki Tablo 3'den gözlenebilmektedir. Bu artışın geniş ölçüde hububat, petrol ürünleri, çimento ve madencilikten kaynaklandığı anlaşılmaktadır⁽¹³⁾.

Buna karşılık 1970'li yıllar içinde (1970'lerin başları ile sonları arasında) miktar olarak dışsatımda bir artış olmamıştır. Nitekim 1979, 1980 yıllarındaki dışsatımların, miktar olarak 1972, 1973 yıllarındaki düzeylerine erişemediği Tablo 3'ün incelenmesinden anlaşılmaktadır. Ayrıca dışsatım miktar endeksi 1968 = 100 alındığında 1979 yılında 100.8 olmuştur. (DİE, 1981 b : 38).

Tablo 3'de yer alan veriler, ilk bakışta, değer (dolar) olarak dışsatımda 1970'li yıllarda önemli artışlar olduğu izlenimini yaratmaktadır. Oysa bu artışlar geniş ölçüde fiyat yükselmelerinden ileri gelmiştir. Nitekim dışsatımın dolar cinsinden fiyat endeksi 1968'de 100 iken 1979'da 279.6 ya çıkmıştır (DİE, 1981 b : 38). Bu fiyat artışı gözönüne alındığında 1979 yılı dışsatımının 1968 fiyatlarıyla değeri 809 milyon dolara düşmektedir. Böylece dolar olarak dışsatımda 1968'den 1979'a kadar olan onbir yıllık sürede toplam % 63 düzeyinde bir gerçek artış sağlanabilmektedir.

Dışsatımda asıl önemli artış 1950-1953 döneminde gerçekleşmiştir. Tablo 3'den izlenebildiği gibi, dolar olarak dışsatım 1950'den 1953'e % 50 artış göstermiştir. Bu artış ise geniş ölçüde hububat dışsatımı ile sağlanabilmektedir.

Dışsatım konusunda bu ana kadar belirttiklerimizi şöylece özetleyebiliriz : 1950-1980 döneminde dışsatım, geçici nitelik taşıdığı anlaşılan 1950-1953 arası bir tarafa bırakılırsa, durgun, düşük hızla artan bir gelişme göstermiştir. Dışsatımın yapısında (būnyesinde) bu dönemde önemli, belirgin değişiklikler ortaya çıkmamıştır.

5. Dışalım

Dışsatımdan farklı olarak dışalımda 1960 sonrasında (özellikle 1965'den sonra) önemli artışlar olmuştur. Bu gelişme ekteki Tablo 3'den elde olunan aşağıdaki verilerde açıklıkla gözlenmektedir.

DIŞALIM						
Çeşitli Dönemlerde Artış Hızları (Endeks Olarak)						
Dönemler	1950-1960	1960-1970	1970-1980	1950-1965	1965-1980	1965-1977
Miktar (Ton)	145	325	317	335	446	471
Değer (Dolar)	164	189	861	200	1334	1013
Cari Fiyatlarla						

Bu rakamlar miktar olarak dışalımda 1960 sonrasında önemli artışlar kaydedildiğini göstermektedir. Bu artış, dışalım güçlüklerinin henüz ortaya çıkmadığı 1977 yılına kadar daha da belirgindir. Dışalım verilerinin incelenmesi miktardaki bu artışın geniş ölçüde petrol ve gübre dışalımından ileri geldiğini göstermektedir.

Yukardaki tablonun incelenmesi değer (dolar) olarak dışalımda özellikle 1965 sonrasında büyük artış olduğunu göstermektedir. Ama bu artış kısmen nominal niteliktedir. Nitekim dolar cinsinden dışalım fiyat endeksi 1977 ile 1980 arasında kabaca % 80 dolayında bir artış göstermiştir⁽¹⁴⁾. Bu nedenle değer olarak dışalımda 1977 sonrasında, 1980 yılında gözlenen artış nominal niteliktedir. Miktar olarak dışalımın 1980'de 1977'ye oranla daha düşük olması da bu sonucun diğer bir kanıtıdır.

Buna rağmen değer (dolar) olarak dışalımda, gerçek anlamda önemli bir artışın 1965-1977 döneminde gerçekleştiği söylenebilir. Çünkü 1968'de hesaplanmaya başlanan dolar cinsinden dışalım fiyat endeksi 1977'de 274.6'dır. Bu artışa göre sabit değerlere dönüştürülen dışalım 1968 fiyatlarıyla 1977'de 2 110 808'e (bin dolar) çıkmıştır. Böylece sabit fiyatlarla dışalım, 1968'de 100 alınan düzeyine göre 1977'de 276.4 düzeyine yükselmiştir. Bunun önemli bir artış olduğu meydandadır.

Dışalımın 1965 sonrasında ortaya koyduğu artış sonucunda, 1965 sonrasında dışalım ile dışsatım arasındaki fark açılmıştır. Nitekim değer olarak toplam dışalımın toplam dışsatıma oranı, 1950-1960, 1950-1965, 1960-1970, 1965-1977, 1965-1980, 1970-1980 dönemlerinde, sırasıyla, 1.35, 1.40, 1.46, 2.25, 2.27, 2.40 olmuştur (Bu oranlar Tablo 3'den elde olunmuştur). Bu rakamlar, 1960'ın ikinci yarısı ve 1970'li yıllarda dışsatımın çok üstünde dışalım yapı-

labildiğini açıklıkla ortaya koymaktadır. Diğer bir deyişle, 1965 öncesine oranla 1965 sonrasında çok daha fazla dış ticaret açığı verilmiştir.

Dışalımın yapısında (bünyesinde) meydana gelen en önemli değişiklik hammadde dışalımının oranında ortaya çıkan artıştır. Hammadde dışalımının toplam dışalım içindeki oranı 1950-1959 döneminde % 34, 1960-1969 döneminde % 48, 1970-1974 döneminde % 54, 1975-1979 döneminde % 60'dır. Yatırım maddelerinin toplam dışalım içindeki payı ise aynı dönemlerde sırasıyla, % 49, % 46, % 42, % 37 olmuştur⁽¹⁵⁾. Böylece hammadde dışalımının toplam dışalım içindeki oranı 1950-1980 döneminde sürekli biçimde artmıştır. Bu gelişme kısmen yatırım maddeleri zararına, daha çok da tüketim malları aleyhine olmuştur⁽¹⁶⁾.

Dışalımın ulusal gelir (üretici fiyatlarıyla gayri safi milli hasıla) içindeki oranı 1950, 1951, 1952 yıllarında sırasıyla % 8.3, % 9.7, % 11.6; 1960, 1961, 1962 yıllarında sırasıyla % 4.7, % 9.3, % 9.7; 1975, 1976, 1977 yıllarında sırasıyla % 12.9, % 12.4, % 12.1; 1978, 1979, 1980 yıllarında sırasıyla % 8.8, % 8.0, % 13.1 olmuştur⁽¹⁷⁾. Görüldüğü gibi, dışalım kısıtlamalarının büyük boyutlara ulaştığı 1978, 1979 yılları bir tarafa bırakılırsa, dışalımın ulusal gelir içindeki oranı 1970'li yıllarda önceki yıllara oranla daha yüksektir.

6. Özet

Sanayi geliri, gerçek değer olarak, 1979, 1980 yılları bir tarafa bırakılırsa, 1950-1980 döneminin bütün yıllarında sürekli biçimde artmıştır.

1950-1953 döneminde geçici, istisnai nitelikte büyük bir gelişme gösteren tarımsal gelirde 1970'in ikinci yarısında sürekli bir büyüme gerçekleştirilmiştir. Bunlar dışında kalan ve 1950-1980 arasında yer alan dönemlerde tarımın kalkınmaya katkısı fazla olmamıştır.

Geçici nitelikte olduğu anlaşılan 1950-1953 dönemindeki gelişmesi bir yana bırakılırsa, 1950-1980 süresinde dışarıya büyük gerçek artışlar olmadığı gibi, dışarıya yapılarında da önemli değişiklikler ortaya çıkmamıştır.

Dışalımda, özellikle 1965 sonrasında önemli artışlar olmuş, bu yıllarda (1965 sonrasındaki yıllarda) yüksek düzeylere varan dış ticaret açığı (dışalım eksi dışsatım) verilebilmiştir. Dışalımın ulusal gelir içindeki oranı 1970'li yıllarda, önceki yıllara oranla daha yüksek değerlere ulaşmıştır. Dışalımın yapısında 1950-1980 döneminde meydana gelen en önemli değişiklik ise, dışalım içinde hammaddelerin payının yatırım maddeleri ve özellikle de tüketim malları zararına artması olmuştur.

Kullanılan bir gelişme ölçütüne göre 1950-1980 süresi, 1950-1953, 1954-1963, 1964-1973, 1974-1980 dönemlerine ayrılabilir. Birinci ve üçüncü dönemler başarılıdır. İkinci ve dördüncü dönemlerde ise durgunluk ve bunalım vardır.

Tarımsal gelişmenin ön planda olduğu, dış yardımlardan yararlandığı 1950-1953 döneminde dışsatımda önemli artışlar sağlanabilmiştir. Ama 1953 sonrasında dışsatımda gerileme ortaya çıkmış, 1953'ün dolar olarak dışsatım düzeyine ancak 1964'de ulaşılabilmiştir. Gelişme ölçütünün açık biçimde gösterdiği gibi 1954-1963 bir durgunluk ve bunalım dönemi olmuştur.

Dış kredi ve yardımlar ve özellikle de işçi dövizleri kullanılarak bu bunalım atlatabilmiş, olumlu ve başarılı 1964-1973 dönemi yaşanmıştır.

Yalnız başına bir başarı aracı olan işçi dövizleri petrol fiyatlarındaki büyük artışla birleşince ekonomi gittikçe yoğunluğu artan bir bunalıma sürüklenmiştir. Böylelikle 1974-1980 bir bunalım dönemi olmuştur.

II. Uygulanan Temel Gelişme Modeli

Yukarda Türk ekonomisinin 1950-1980 dönemindeki temel eğilimlerini sayısal verilerle özetledik. Burada bu eğilimlerin açıkladığı, ortaya çıkardığı temel gelişme modelini incelemeye çalışacağız.

1. Sanayi ve Kalkınma

Türk ekonomisinin 1950-1980 dönemindeki gelişmesinde en önemli finansman kaynakları dış yardım ve krediler, işçi dövizleri olmuştur. Bu dönemde izlenen gelişme modelinde temel itici güç sanayidir. Özel girişimle kalkınma, sanayileşme amaçlan-

maktadır. Bu dönemde yaratılan sanayi istem olarak içe, girdi olarak dışa bağımlı bir nitelik kazanmıştır.

Sanayi'nin bu dönemde itici güç olması, kanımızca üç nedene bağlıdır :

Cumhuriyetin başından, hatta daha da öncelerden beri Türkiye'nin kalkınması sanayileşme ile olanaklı görünüyordu. Özünde doğru olan bu kalkınma politikasının 1950 sonrasında da izlenmesi doğaldı.

- ① → Yukarıda belirtildiği gibi, 1950-1953 döneminde tarımsal gelirde, tarımsal dışsatımda önemli artışlar gerçekleştirilmişti. Bir süre, bu olanaklarla tarımsal gelişmeyle sanayileşmenin, dolayısıyla kalkınmanın finanse edilebileceği umulmuştu. Ama 1953 sonrasında, 1960 ortalarına kadar tarımsal kökenli dışsatımda (dışsatım geniş ölçüde tarımsal ürünlerden oluştuğu için, dolayısıyla tüm dışsatımda) bir gerileme olmuş ve bu eğilim söz konusu umutları yok etmişti. Aynı yıllarda (1953'den 1960 ortalarına kadar uzanan sürede) tarımsal gelir artışında da, 1950-1953 dönemine oranla, belirgin bir yavaşlama ve durgunluk ortaya çıkmıştı. Böylece, kalkınmada tarıma dayanılarak başarıya ulaşılması düşünceleri geçerliliklerinden çok şey kaybetmişler, sanayie hız verme eğilimleri ek güç kazanmışlardı.
- ② → İşçi dövizini gibi Türk ekonomisinin tanımadığı yepyeni bir olay 1960'ların ortalarında ortaya çıkmıştı⁽¹⁸⁾. Aşağıda daha ayrıntılı biçimde anlatmaya çalışacağımız gibi, işçi dövizini Türk ekonomisinin karşısına çok yüksek düzeyde bir tarım dışı tüketim istemi çıkarıyordu. Bu istem dışalım ile karşılanabilirdi. Ama aşağıda açıklamaya çalışacağımız nedenlerle bu yola gidilemezdi. Geriye bu istemi sanayi ile, sanayi oluşturularak, geliştirilerek karşılamak kalıyordu. Gerçekte izlenen yol da bu idi.

Sanayileşmeyi zorunlu kılan temel nedenleri böylece belirttikten sonra, şimdi, potansiyel olarak söz konusu olabilecek diğer politikaları gözönüne alıp, bunları karşılıklı biçimde değerlendirek konuyu daha yakından inceleyelim.

2. Olası Diğer Politikalar

İncelediğimiz 1950-1980 döneminde Türkiye gibi bir ülkenin karşısında potansiyel olarak şu politikaların var olduğu söyle-

nebilir: Tarıma dayanan, asıl ağırlığı tarıma tanıyan kalkınma politikası; özellikle insan gücünün bolluğunu, ücretlerin düşüklüğünü kullanarak çok yüksek kalitede olmayan sanayi ürünü dışsatımına yönelme politikası; sanayileşerek kalkınma politikası.

Şimdi bu üç politikayı ayrı ayrı ele alarak, incelediğimiz dönemde, özellikle 1960'ların ortasında sanayileşerek kalkınma politikasının tek yol niteliğinde ortaya çıkması zorunluluğuna açıklık getirmeye çalışalım.

a. Tarıma Dayalı Kalkınma Politikası

Kanımızca 1950'nin ikinci yarısından sonra tarıma dayalı bir kalkınma politikası izlenmesine, aşağıdaki nedenler dolayısıyla, olanak yoktu:

Önce yukarda da belirttiğimiz gibi, tarıma bağlanan umutlar 1953 yılından sonra boşa çıkmıştı. Bu ortamda tarıma yeniden ağırlık tanımak beklenemezdi.

Tarımda 1950, 1960'larda verim çok düşüktü, elde olunacak ürün geniş ölçüde iklim koşullarına bağlı idi. Tarımda verimliliği artırmak, iklime bağımlılığı azaltmak makine kullanımına, gübreye, ilaçlamaya, sulamaya başvurmakla gerçekleştirilebilirdi. Dışalım olanakları sınırlı olduğuna göre bunlar ancak iç sanayi'nin gelişmesi ile sağlanabilirdi. Yani tarım, verim ve sunumunu artırabilmek için sanayi'nin gelişmesine muhtaçtı. Tarımsal gelişme için varlığı zorunlu diğer öge olan istemin artışı da ancak sanayi'nin gelişmesi ile ve onun yaratacağı gelir artışıyla gerçekleştirilebilirdi. Böylece tarım hem sunum hem istem yönünden sanayi'nin gelişmesine muhtaçtı⁽¹⁰⁾ ve ancak sanayi'nin güçlenmesine koşut olarak gelişebilirdi. Nitekim, yukarıda belirtildiği gibi, Türk tarımı ancak sanayi önemli ölçüde geliştikten sonra, 1970'lerin ikinci yarısında oldukça sürekli ve sağlıklı bir gelişme gücüne kavuşabilmiştir.

Burada, tabii, tarımın iç istemle değil de dış istemle geliştirilebileceği görüşü de ileri sürülebilir. Biz 1953 sonrasındaki, 1960 ortalarındaki Türk Ekonomisi için bu görüşü doğru bulmuyoruz. Çünkü Türkiye yanında bulunduğu Avrupaya, Avrupa tarımsal ürün azlığı sorunu ile değil de tarımsal ürün fazlalığı

durumu ile karşı karşıya bulunduğu için, geleneksel dışsatım ürünleri dışında, geniş ölçüde tarımsal ürün satamaz. Sovyetler Birliğinin tarımsal ürünler alanında (özellikle buğdayda) zaman zaman ortaya çıkan büyük istemini Türkiye karşılayabilecek durumda olmadığı gibi, Türkiye'nin bu ülke ile ticari ilişkileri pek gelişmiş değildir. Türkiye'nin 1950 ve 1960'larda, petrolünün değerini henüz pek anıyamadıkları anlaşılan Orta Doğu ve Arap ülkelerinde, tarımsal ürünleri için doyurucu bir pazar bulabilmesi pek olası değildir. Bunlar dışında kalan ülkelere Türkiye'nin, önemli ve sürekli tarımsal ürün satış pazarı elde edebilmesi ise âdetâ olanaksızdır. Sonuç olarak da, kanımızca, 1953 sonrası ile 1960 ortalarında Türkiye'nin tarımını dış istemle geliştirme şansı pek yoktur.

b. Sanayi Ürünü Dışsatımı

Bu alandaki görüşlerimizi açıklamaya geçmeden, konunun ayrıntıda incelenmesi gerekli çeşitli yönleri bulunduğunu, bu yazımızda sorunun ancak birkaç özelliğine değinmek, bazı düşünce ve tahminlerimizi ileri sürmekle yetineceğimizi belirtelim.

Gelişmekte olan bir ülkenin kalkınma çabalarının başında (son model bilgisayar, uçak, makineler gibi) yüksek kaliteli, üstün teknoloji içeren ürünlerin dışsatımına yönelebilmesi pek olanaklı değildir. Bu nedenle, kalkınmanın dışsatıma yönelme politikası ile gerçekleştirilmesi önerilirken, dışa satılacak ürünlerin teknoloji ve sermaye kullanımı açısından çok yüksek kalitede olmayan, gelişmiş ülkelere üretimlerine artık ağırlık verilmeyen (bir bakıma üretimleri az gelişmiş ülkelere terkedilen) mallardan oluşması düşünülür.

Bu gibi yüksek kaliteli olmayan ürünlerin dışsatımının kalkınma politikalarında önemli bir yer tuttuğu ekonomiler olarak Güney Kore, Taiwan, Hong Kong'u, bazı Latin Amerika ülkelerini alıyoruz. Bu ülkelere incelediğimiz konu açısından önemli şu özelliklerin bulunduğunu düşünüyoruz: Yabancı sermayenin genellikle önemli role sahip olduğu bu ülkeler, A.B.D. ve Japonya gibi büyük ekonomilere hem mekân, hem de ilişkilerin yoğunluğu, iççeliği açısından çok yakın durumdadırlar. Söz konusu ülkelerin bazıları (Latin Amerika ülkeleri) önemli ham-

maddelere ve doğal kaynaklara sahiptirler. Ülkelerin hemen hepsinde demokrasiden uzak bir siyasal yaşam ve bunun sonucu olarak düşük bir ücret düzeyi vardır.

Türkiye'nin dezavantajları
Bu ana kadar gözlenebildiği kadarıyla, Türkiye bugün, yabancı sermayeyi çekecek ölçüde önemli hammaddelere, doğal kaynaklara sahip değildir. Türkiye'nin, gelişmiş ülkeler gibi bir tüketim kaynağı olmadığı da bilinmektedir⁽²⁰⁾. Türkiye ile A.B.D. arasında yakın bir ilişki var olmakla birlikte, bu ilişkinin, yukarıda belirtilen ülkelerle A.B.D. arasındakiler ölçüsünde yoğun, yakın, içiçe olduğu söylenemez. Bu nedenlere ek ya da bunların sonucu olarak Türkiye yabancı sermayeye karşı her zaman çok istekli olmamıştır. Sonuç olarak da bugün Türkiye'de yabancı sermaye önemli bir ağırlık taşımamakta, bu açıdan gelecek de pek farklı olacağı benzememektedir.

Bunlara karşılık, iktisadi sistem farklılığı nedeniyle Sovyetler Birliği bir tarafa bırakılırsa, Türkiye Avrupa gibi büyük bir ekonomik gücün yanındadır⁽²¹⁾. Ama bu yakınlığa karşın, Türkiye için Avrupa pazarına ucuz sanayi ürünü sunmak olanaklı olmamıştır.

Bu olanaksızlığın bizce şu nedenleri vardır: Türkiye'de kurulan sanayi, aşağıda açıklamaya çalışacağımız gibi, istem olarak iç tüketime, girdi açısından dışa bağımlıdır. Yani söz konusu sanayi satış yönünden dış pazarlara dönük değildir. Ayrıca istem açısından iç piyasaya bağlı olarak kurulan sanayi küçük çaplıdır ve dolayısıyla etkin ve verimli değildir. Girdi yönünden dışarıya bağımlı olduğu için de, sanayi'nin dış piyasadan daha ucuz ürün yaratması güçtür. Bunlardan başka, Türkiye bu 1950-1980 döneminin çok büyük bir kısmında demokrasi içinde yaşamıştır. Bu ortamda işçi ücretlerini düşük tutmak, düşük ücretli işçi kullanarak ucuz mal üretmek zordur.

Ucuz sanayi malı üretmeyi adeta olanaksız kılan bu etkenlerden başka, bu dönemde Avrupa'nın Türkiye'den ucuz sanayi malı istemi olmadığını da belirtmek gerekir. Böyle bir istemi olmamasına karşın Avrupa'nın (özellikle Batı Almanya'nın) Türkiye'den, düşük kalitede işlerini gördürmek için, önemli miktarlara ulaşan işçi istemi olmuştur. Böylece Türkiye'nin önünde, işçi gönderip işçi dövizini sağlamak yolu açılmıştır. Bu yol, ucuz sanayi malı üretip dışa satmaya oranla, çok daha rahat ve kolay-

dır. Böylelikle, aşağıda açıklayacağımız gibi, işçi dövizleri Türkiye ekonomisinin son yıllardaki gelişmesinde büyük rol oynamış, sanayi'nin bugünkü niteliğini belirleyen temel etken olmuştur.

Bütün bu etkenlerin (yabancı sermayenin önemsiz oluşu, A.B.D. ve Japonya gibi ülkelerle yakın ve özel ilişkilerin bulunmaması, işçi dövizlerinin varlığı, özellikle işçi dövizlerine dayanılarak yaratılan sanayi'nin istem olarak içe, girdi olarak dışa bağımlılığı, ücretlerin düşük olmayışı⁽²²⁾ katkısıyla Türkiye, incelediğimiz 1950-1980 döneminde sanayi ürünü dışsatımına yönelik bir politika izleyememiştir. Türkiye'nin oluşturduğu sanayi, yukarıda belirttiğimiz, şimdi açıklamaya çalışacağımız nitelikte olmuştur.

3. Gerçekleşen Sanayileşmenin Temel Niteliği

İkinci Dünya Savaşından sonra uluslararası her türlü ilişki ve etkileşim eskiye oranla çok yoğunlaşmıştır. Bu genel eğilimin, ayrıca Türkiye'nin Batı dünyası ile ekonomik (dış yardım ve kredi sağlamak gibi), siyasal, kültürel yakınlaşmasının sonucu olarak Türk toplumsal yaşamında, özellikle tüketim kalıplarında büyük bir değişme ortaya çıkmıştır. Türk toplumunda öteden beri var olan Batı dünyasına ulaşma çabaları, bu dönemde (1950-1980) daha çok tüketim yoluyla Batıya yakınlaşma yönünde yoğunlaşmıştır.

İşçi dövizleri bu eğilimleri çok güçlendirmiştir. Avrupa'da çalışan işçi oranının yaşam biçiminden etkilenmiştir. Bu yaşamın, bu yaşamın tüketim kalıplarının Türkiye'de yaygınlaşmasında yurt dışında çalışan işçilerin dolaysız ya da dolaylı büyük katkıları olmuştur. Söz konusu işçilerin önemli bir kısmı küçük kasaba ya da köy kökenli olduklarından, anılan tüketim kalıp ve âdetleri tüm yurda yayılmıştır.

Yurt dışında çalışan işçi, bulunduğu ülkenin standartlarına göre yüksek olmayan ama Türkiye ölçülerine göre büyük düzeylere varan, o zamana kadar pek hayal etmediği bir ücrete ulaşıyordu. Kazandığı bu paranın bir kısmını ya harcamaları için yakınlarına gönderiyor ya da bununla toprak, ev alıyor, ev, apartman yaptırıyordu. Toprak, ev, apartman fiyatları çok hızla yükseliyor, yapım (inşaat) kesiminde büyük bir canlılık ortaya

çıkıyordu. Toprağı, evi çok değerlenen kişiler, o zamana kadar görüp alışmadıkları, eski olanaklarına göre çok büyük gelir ve servetlere sahip olur hale geliyorlardı.

Yurt dışındaki işçilerin yarattıkları bu dolaysız ve dolaylı etkiler, yoksul ya da orta halli kesimin elinde, Türkiye ölçülerine göre büyük bir gelirin oluşmasına neden oluyordu. Böylece âdetâ, tüketim harcamaları ile birçok sanayi dalını yaşatabilecek, bir orta sınıf (dönemin son yıllarında bu sınıf büyük güçlüklerle karşı karşıya kalıyordu) yaratılıyordu. Bu sınıf çeşitli dayanıklı tüketim malları, otomobiller, apartmanlar için büyük bir istem oluşturunuyordu.

Ortaya çıkan bu tüketim istemi dışalima başvurmak yoluyla karşılanabilirdi. Ama dışalım yerine, söz konusu olabilecek ikinci seçeneğe başvuruluyor, montaj niteliğinde sanayileşme yoluna gidiliyordu. Kanımızca bu yolun seçilmesinin üç temel nedeni vardı: İlk neden, sanayileşmenin öteden beri Türk iktisat politikasının temel amaçlarından biri sayılmasıydı. İkinci neden Cumhuriyetin başından beri yaratılmaya çalışılan özel girişimin sanayileşme ile yeni bir güç kazanacak olmasıydı. Üçüncü neden ise bu yolun, dışalima oranla çok daha sağlıklı, etkileri yönünden kalıcı ve sürekli olmasıydı.

Montaj
Sanayinin
de?avantajları

Dışalım yerine sanayileşme yoluna gitmek daha sağlıklı bir yoldur ama, bu politika ile Türkiye'de sağlıklı bir sanayileşmenin gerçekleştiği kuşkuludur. Önce, giderek iç üretim oranı artmakla birlikte sanayi montajcı niteliğini korumuştur. Diğer bir deyişle sanayi'nin katkısı, son ürünün (örneğin otomobilin) dışalım yerine, parçaların dışalım ve bunların yurt içinde bir araya getirilmesi niteliğinden, geniş ölçüde ya da tam olarak kurulamamıştır. Yani kurulan sanayi girdi açısından dışa bağımlılığını sürdürmüştür.

Ortaya çıkan bu sanayi, yukarda nasıl oluştuğunu açıklamaya çalıştığımız iç istemi kısa sürede, büyük hızla karşılamaya yönelmiş, bu büyük istemin, dışalım yasaklamalarının koruyuculuğunun çok elverişli ortamında yaratılmıştır. Geleceğe ait masraf ve verimlilik planlamalarına yer verilmeden, bol istemli, satış sorununun hemen hiç olmadığı, bol kârlı, rekabetsiz bir ortamda geliştirilen bu sanayi'nin gelir dalgalanmaları, kon-

jonktür hareketleri karşısındaki dayanıklılığı, uzun sürede yaşama şansı, dış rekabet karşısındaki gücü hiç hesap edilmemiştir. Sonuçta sağlıklı, güçlü bir sanayi ortaya çıkmıştır. Bu güçsüzlük bugünün (1981) bunalım döneminde daha belirginlikle açıklık kazanmıştır.

Özetle, 1950-1980 döneminde, özellikle bu dönemin son yarısında oluşan sanayi'nin temel niteliği istem olarak içe, girdi olarak dışa bağımlı olması, rekabet karşısında güçsüz bulunmasıdır.

Bu açıklamalardan sonra, 1964 sonrasında Türk ekonomisinin gelişmesinde en önemli ögeler olarak gördüğümüz petrol fiyatları ve işçi dövizleri etkenlerini, kuramsal düşünceler çerçevesinde kısaca değerlendirmekte yarar buluyor ve bu konunun incelenmesine geçiyoruz.

4. İki Temel Etken

Konuya girmeden önce, işçi dövizlerini Türk ekonomisinin son yıllarda sürüklendiği bunalımın önemli ögelerinden biri olarak gördüğümüz bu yazımızda, bu dövizlerin ekonominin özel girişime dayalı yapısı içindeki kullanımı üzerinde durduğumuzu önemle belirtmeliyiz. Bu kullanım, petrol fiyatlarındaki büyük sıçrama ile birleşince, Türk ekonomisinin bunalıma düşmesinde etkin olmuştur. Bu yazıda işçi dövizleri ile ilgili olarak söylediğimiz yalnızca budur, söz konusu kullanımdır. Yoksa, büyük bir özveri içinde, sürekli çalışma gücü ve alınteriyle, kalkınma çabaları için önemli bir potansiyel kaynak olabilecek döviz olanaklarını yaratan yurt dışındaki işçileri, burada, söz konusu bunalımdan elbette sorumlu tutmuyoruz.

a. Bazı Genel Kuramsal Düşünceler

İnsan yaşamının bir sınırlı ençoklaştırma (eniyileştirme) yaklaşımı olarak alınabileceği görüşündeyiz. Yani insanlar yaşamlarında en çok doyum (tatmin) peşinde koşmakta, yalnız doyuma bu yönelme bir takım sınırlamalarla çevrili bir alanda söz konusu olmaktadır. Sınırlar bireyin (bir tür-species-olarak) insanlığından, kişisel özelliklerinden, başta aile çevresi olmak üzere toplumsal ortamından, yaşadığı zaman kesitinden kaynaklanmaktadır.

Bu görüşle ilgili olarak bazı noktalara açıklık kazandırma-ya çalışmakta yarar var : Önce burada belirttiğimiz sınırlı en-çoklaştırma anlayışında matematik çözümlemelerde yer alan bir ayırma başvurmuyoruz. Bilindiği gibi ders kitaplarının mate-matik çözümlemelerinde sınırlı, sınırsız eniyileştirme ayırımı ya-pılır, ayrıca eniyileştirmede yerel (local), tümel (global) fark-lılığı olduğu vurgulanır. Biz buradaki açıklamalarımızda, mate-matik çözümlemelerdeki sınırlı, sınırsız ayırımını bir tarafa bı-rakıyor, yalnızca eniyileştirmenin yerel ya da tümel olması nok-tası üzerinde duruyoruz.

Esas vurgulamak istediğimiz nokta, insan davranışlarının genellikle ancak yerel ençoklaştırmaya olanak tanınması, tümel ençoklaştırmayı sağlayamamasıdır. Bu tümcenin anlamını şöyle bir örnekle açıklığa kavuşturmaya çalışabiliriz : Karanlıkta, va-dideki bir yol üzerinde bulunan bir kişiyi gözönüne getirelim. Kişi sağ ve soldaki tepelerin yüksekliğini belirleyememekte, yal-nızca bu tepelerin kendi bulunduğu yer yakınındaki dikliğini görebilmekte, bu konuda daha başka yol gösterici bilgiye de sa-hip bulunmamaktadır. Bu durumda (birçok sınırın belirlediği bu ortamda) kişi, bulunduğu yer yakınında en dik görünen te-peye yönelirse, bu ortamda matematik anlayışa, eğim (gradient) yöntemine göre en anlamlı ençoklaştırma yolunu seçmiş olur. Böyle olmasına karşın, bu yolun onu en yüksek tepeye ulaştırması güvencesi yoktur. Kolaylıkla gözönüne getirilebileceği gibi, bu yöntemle kişi çok daha yüksek bir tepeye ulaşma olanağını yi-tirebilir.

Kanımızca, doğal ayıtlamanın (natural selection) miyop ol-duğu görüşünün altında yatan olay, yukarıdaki örneğin açıkla-dığı durumdur. Yani, doğal ayıtlamada ancak yerel eniyiye ulaşılabilmekte, yerel eniyiye varmak da bazen tümel eniyiyi elde edebilme olanağını ortadan kaldırmaktadır.

Biz doğal ayıtlamada insanların, diğer canlılar aleminden farklılık gösterdiklerini kabul ediyoruz. İnsanların yalnız var olana, anında yanıt vermek durumunda olmadıklarını, geleceği, gelecekteki olanakları gözönüne alarak seçim yapabildiklerini, bu yolla da kısa süreli çıkarları bir tarafa iterek uzun süreli ya-rarlara yönelebildiklerini (daha ileriye atılabilmek için geri

adım atabildiklerini), bu nitelikleri ile diğer canlılardan ayrıldıklarını biliyoruz (Elster 1979 : 4-18, 133-137). Ayrıca Popper (1976 : 292)'de dendiği gibi, insanların kendi organizmaları dışında kendilerine ait kuram oluşturabildiklerini, hata olasılığı içeren bu kuramları eleştirebildiklerini, oysa diğer canlılarda doğal ayıtlamanın hata taşıyan organizmaların ortadan kaldırılması yolu ile işlediğini de doğru buluyoruz. Böylece insan dünyasında, diğer canlılardan farklı olarak, hata taşıyan organizmaların ortadan kalkması zorunluluğunun söz konusu bulunmadığını kabul edebiliyoruz.

Bunlara rağmen, insan türünün, insan topluluklarının tümel ençoklaştırma olanağına kavuştuklarını kabul edemiyoruz. Geçmişin, şimdinin, geleceğin bilinmezliği, belirsizliği karşısında insan türünün tümel anlamda rasyonel davranabilme gücüne kavuşabildiğini, kavuşabileceğini sanmıyoruz.

Böylece, bizce, insan için de rasyonel davranış ancak yerel ençoklaştırma anlamını taşımakta, tümel ençoklaştırma düzeyine ulaşamamaktadır. Bu anlayışa uygun olarak, rasyonellik ölçüleri çevre ve ortama göre değişmekte, belli bir zaman kesitinde çok rasyonel olan bir davranış başka bir zamanda rasyonel olmaktan çok uzak bir niteliğe bürünebilmektedir.

Örnek olarak insanlığın bugüne kadar ortaya koyduğu gelişmenin rasyonel olduğunu söylemenin bile çok güç olabileceğini belirtiriz. Çünkü bugün insanlığın kendi yaşamını yok edebilecek bir silahlanma düzeyine erişmiş olduğu bilinmektedir. Birgün bu olanakla insan türü ortadan kalkarsa, bu sonucu ortaya çıkaran o zamana kadarki insanlık gelişmesini rasyonel olarak nitelemek herhalde olanaklı olmayacaktır.

Burada çok önemli bulduğumuz bu konuları derinliğine incelemek amacıyla değiliz. Şu ana kadar verdiğimiz açıklamalarla güttüğümüz amaç Türkiye ekonomisinin 1970 sonrası gelişmesinde büyük ağırlıkları olduğunu düşündüğümüz petrol fiyatları ve işçi dövizleri etkenleri konusunda ek açıklık sağlamaktır. Şimdi bu etkenlere daha yakından bakma yoluna gidiyoruz.

b. Petrol Fiyatları ve İşçi Dövizleri

Bir canlının yaşamının tek bir değişkene bağlı olması, o canlının türünü sürdürmesi (survival'ı) açısından çok sakıncalıdır. Bu değişkende meydana gelen önemli bir değişme bu canlının yaşama, türünü sürdürme olanağını ortadan kaldırabilir. Bunun gibi Türk ekonomisi 1950 sonrasında giderek petrole o kadar bağımlı hale gelmiştir ki, petrol fiyatlarının 1974 yılından sonra hızla artması Türk ekonomisinde çok önemli bir bunalımın kaynağı olmuştur.

Kanımızca iktisat kuramının çerçevesinde kalındığında, petrol fiyatlarında 1974 öncesi ve sonrasında ortaya çıkan gelişmeleri bağdaştırmak olanaklı değildir. Diğer bir deyişle, petrol fiyatlarının 1974 sonrasında ifade ettiği kısıtlı ölçü alındığında, bu fiyatların 1974 öncesinde gösterdiği eğilimleri anlamak, açıklamak olası değildir. Kanımızca 1974 öncesinde petrol konusunda fiyatlar iyi bir kaynak dağıtım ölçütü olabilme özelliğini gösterememiştir.

Böylece 1974 öncesinde petrolün, 1974 sonrasında ortaya çıkan gerçek kısıtlı fiyatının çok altında değerle alınabiliyor olması Türkiye ekonomisinde geniş ölçüde petrol kullanılmasına neden olmuştur. Bu kadar ucuz olan enerji kaynağının kullanılması iktisat açısından tamamen doğaldır. Fiyat mekanizmasına uyulduğunda, enaz masrafla sonuç alınma yoluna gidildiğinde izlenecek başka yol yoktur.

Fiyat mekanizmasının bu yetersizliği, gelecek kısıtlı ortaya koymadaki güçsüzlüğü kısa süre ile uzun süre başarılar arasında bir çatışma ortaya çıkarmıştır. Doğal ayıtlamada olduğu gibi kısa süreli başarı (petrol fiyatlarının düşüklüğü nedeniyle, fiyat mekanizmasının yönelttiği enaz masraflı, en rasyonel yol olarak petrolün geniş ölçüde kullanılması) uzun süreli başarısızlığa (petrol fiyatlarında 1974 sonrasında meydana gelen büyük sıçramaların Türk dış ticaretinde yarattığı büyük açıklar ve bunun sonuçları) neden olmuştur. Bu gelişmeler sonucunda bugün Türk ekonomisi petrole o denli bağımlıdır ki, tüm dış satımın yalnız petrol dışalımına yetmediği 1980 yılı ve sonrasında ekonominin bunalımı nasıl aşabileceği çok ciddi, çok zor bir temel sorun olarak karşımıza çıkmaktadır.

İşçi dövizleri konusunda da benzer görüşler ileri sürülebilir. İşçi dövizleri başlangıçta Türk ekonomisi için o kadar çekici olanaklar yaratmıştır ki, bunlardan, kısa görüşlü bir perspektifle, geniş ölçüde yararlanılması âdetâ kaçınılmazdı. Ayrıca bu dövizler, petrol fiyatlarındaki büyük artış söz konusu olmasaydı, belki de Türk ekonomisi için bir kurtuluş yolu olabilirdi. 1970'in başlarında (1974'e kadar) ekonomide gözlenen durum bu kurtuluşun açık kanıtıdır. Böylece kısa sürede ve tek başına bir başarı etkeni olan işçi dövizleri, petrol fiyatlarında büyük artışlar söz konusu olduğunda, uzun sürede bugünkü bunalımın temel nedenlerinden biri olmuştur.

İşçi dövizleri bugün içinde bulunulan bunalımın temel nedenlerinden biri olmuştur, çünkü, yukarda açıklamaya çalıştığımız gibi, tüketim olarak içe, girdi olarak dışa bağlı sanayi'nin (böylelikle büyük bir hammadde dışalım gereksinmesinin) yaratılmasında bu dövizlerin büyük katkısı vardır. Ayrıca bu dövizlerin sağladığı açık ya da gizli, resmi rakamlara yansıyan ya da yansımayan büyük olanaklarla, 1964, 1965 sonrasında dışalım eğilimleri aşırı ölçülerde kamçılanmış, yüksek düzeylere varan dış ticaret açıkları (dışalım eksi dışsatım) verilebilmiş, sonuçta bugün ekonomi büyük bir dış borç yükünün (TCMB, 1980 : 48, 135'e göre 17 795 milyon dolar) altına girmiştir.

Çalışmamızın bu bölümünde açıkladığımız bütün bu gelişmeler, Türk ekonomisini 1970'in sonlarında bir bunalım ortamına itmiştir. Bu ortamın temel özellikleri, ülke olanaklarının çok ilerisinde bir tüketim ve yaşam düzeyi, gelişmenin itici gücü olmuş sanayi'nin iç istemsiz ve dışalımsız ayakta duramayan niteliği, bir türlü sağlanamayan, hatta gittikçe açılan bir dış ticaret dengesi (ya da dengesizliği), büyük bir dış borç yüküdür.

Şimdi, bu bunalım ortamında bugünden geleceğe bakarak çeşitli iktisat politikaları konusundaki görüşlerimizi, 24-25 Ocak 1980'de uygulamaya konulan kararlar hakkındaki düşüncelerimizi açıklamaya geçiyoruz.

III. Türk ekonomisinin Bugünü

Konuyu iki başlık altında inceleyeceğiz. Önce Türk ekonomisinin temel sorunlarını belirtmeye çalışacak, sonra bu düşüncelerin ışığı altında Ocak 1980 kararlarını değerlendirme yoluna gideceğiz.

1. Türk Ekonomisinin Bugünkü Temel Sorunları

Kanımızca Türk ekonomisinin en temeldeki sorunu iç denge ile dış denge arasındaki uyumsuzluktur. Türkiye'nin yapısal nitelikteki ekonomik sorunlarına yalnızca fiyat ya da para politikası kullanılarak çözüm getirilemez. Genellikle enflasyon adeta bütün derterin sorumlusu sayılmaktadır. Oysa enflasyon neden olmaktan ziyade bozuklukların sonucu niteliğindedir.

Şimdi bu noktalara daha yakından bakalım.

a. İç ve Dış Denge Sorunu

Türkiye'nin dış ticaret verileri incelendiğinde 1950'den beri sürekli dış ticaret açığı verildiği görülür. Ekteki Tablo 4'ün 4'üncü sütununda görüldüğü gibi (özellikle işçi dövizleri olmak üzere turizm gelirleri gibi diğer bazı olanaklar da gözönüne alındığında) 1971, 1972, 1973 yılları bir tarafa bırakılırsa, dış denge hiç sağlanamamıştır.

Kalkınma yolunda olan, yatırım malları, makine dışalımını gereksinimi duyan ülkelerde dış dengenin sağlanamaması bir bakıma normaldir. Türkiye'nin bu konudaki farklılığı girdi yönünden dışarıya bağımlı sanayi'nin hammadde dışalımını gerektirmesi, dışsatımda yıllar boyunca artış sağlanamamasıdır. Bu ek faktörlerin de katkısıyla, dış dengesizlik Türkiye ekonomisi için çok önemli boyutlar kazanmış, büyük bir dış borç yükü ortaya çıkmıştır.

Dış denge ya dışalım kısılararak, ya dışsatım artırılarak, ya da ödeme dengesi tablolarında yer alan turizm gibi görünmeyenler kalemlerinde, işçi dövizlerinde olumlu ve önemli gelişmeler sağlanarak gerçekleştirilebilecektir. Ayrı ve ayrıntılı araştırmalar gerektirdikleri için bu yazıda inceleme dışı bırakacağımız üçüncü yol gözönüne alınmadığında, geriye kalan dışalım ve dışsatım açılarından Türk ekonomisi nasıl bir görünüm içindedir? Şimdi bu soruya yanıt arayalım.

a1. Dışalımın Kısılması

Dileriz önümüzdeki günlerde Türkiye'de petrol gibi büyük doğal kaynaklar bulunur. Bu olanağın gerçekleşme şansı hakkında bir bilgimiz yok. Ama bu olasılığın gerçekleşmemesi du-

rumunda dışalımın kısılması zorunluluğu yıllar geçtikçe daha da belirginlikle ortaya çıkacaktır. Bu noktada şüphe olmadığına göre sorun bu kısılmanın hangi yolla sağlanacağı noktasındadır.

Biz döviz kurlarının ayarlanması, gelir düzeyinin düşürülmesi yoluyla dışalımın kısılmasını hem geçerliliği, hem yararlılığı açısından doğru bulmuyoruz. Bu düşüncemizde dayandığımız ilk neden, tüketim gibi diğer birçok alanda gözlenene benzer biçimde, gelir ile dışalım arasındaki ilişkilerde de bir bakışimsızlığın (simetrisizliğin) söz konusu olmasıdır. Yani gelir artışı dışalmı kolaylıkla artırdığı halde, gelir azalışı dışalmı aynı kolaylıkla azaltmamaktadır. Ayrıca, bilindiği gibi, dışalım eğiliminin değeri (Türkiye için yüzde on dolaylarında) nedeniyle, dışalımda bir birimlik kısıntısı için gelirin büyük ölçüde azaltılması gerekmektedir.

Öte yandan dışsatımın dışalışma oranı en son yılda (1980) ancak % 38'dir. Yukarda belirtilen özellikler gözönüne alındığında, bu denli büyük farkın, ulusal gelirde büyük düşmeler yaratılmadan kapatılması düşünülemez. Bu ölçüde bir gelir azalmasına razı olmak ise herhalde söz konusu değildir.

Böyle olduğuna, dışalımın kısıtlanması zorunlu bulunduğu göre, sınırlı dışalım olanaklarını planlama yoluyla çeşitli kullanım yerleri arasında dağıtmaktan başka çıkar yol görünmemektedir. Kanımızca bu yola yönelme zorunluluğu giderek daha belirginlikle ortaya çıkacaktır.

a2. Dışsatımın Artırılması

Dış dengenin sağlanmasında en sağlıklı yol dışsatımın artırılmasıdır. Türkiye'nin dış dengeye ulaşma başarısı geniş ölçüde dışsatımda gerçekleştireceği artışa bağlı olacaktır. O halde dışsatımı geliştirmenin birinci derecede önemli bir konu olduğu açıktır.

Dışsatım artışının yalnızca kur ayarlaması, devalüasyon politikası ile sağlanabileceğinden çok kuşkuluyuz. Bu kuşku-muzu aşağıdaki nedenlere dayandırıyoruz :

Bugün içinde bulunduğu durumuyla Türk ekonomisi, yukarıdan beri açıklamaya çalıştığımız nedenlerle, önemli bir yapısal dış dengesizlik içindedir. Yani, istem (dışalım) ile sunum

(dışsatım) arasında büyük bir fark vardır. Uygulanacak bir yabancı döviz kurunun söz konusu istemle sunumu eşitlemesi olanaklı değildir.

Genellikle Türk ekonomisinin dışa, sanayi'nin hammadde dışalımına bağımlılığı, petrolün (özellikle mazotun) ekonomideki büyük ağırlığı nedenleriyle iç piyasadaki fiyat düzeyi uygulanan döviz kurundan çok etkilenmektedir. Yani devalüasyonların iç fiyat düzeyini önemli ölçüde yükseltmesi kaçınılmaz olmaktadır. Ayrıntılı araştırmalar yapılmadan kesin yargılar ileri sürülemezse de, 12 Haziran 1979'dan beri âdetâ sürekli biçimde başvurulmuş devalüasyonlar, 1979 ve 1980 yıllarında Türkiye'de yaşanan büyük enflasyonların ortaya çıkmasında önemli ölçüde etken olmuşlardır.

Böylece devalüasyon-enflasyon kısır döngüsüne girilmektedir. Devalüasyon iç fiyat düzeyini yükseltmekte, böylece var olduğu düşünülen dış piyasa avantajı ortadan kalkmaktadır. Yeniden devalüasyona gidilmekte, süreç böylece işlemektedir. Böylelikle, devalüasyon politikasının sonucu enflasyonun büyük boyutlara ulaşması olmaktadır.

Türkiye, 1950-1980 döneminde yapısal önemli değişiklik göstermeyen dışsatımında genellikle fiyat alıcısı durumunda olmuştur. Türkiye'nin dışa sattığı ürünlerin hemen hepsinde (hatta monopole yakın bir durumda olduğu fındıkta) fiyatlar dış piyasalarda ve dolar üzerinden belirlenmektedir. Böyle olunca Türkiye'de devalüasyonlar, ders kitaplarında yer alan çözümlemelere uygun biçimde işlememekte, dışsatım ürünlerinin (yabancı paralar ölçüsü olarak alınan) dolar fiyatları devalüasyondan bağımsız bir gelişim göstermektedir. Örneğin Ocak 1980'de Türkiye'nin önemli ölçüde devalüasyona başvurmasına karşın, 1980 yılında dışsatımın dolar cinsinden fiyat düzeyinde, ders kitaplarındaki devalüasyon çözümlemesine göre beklenmesi gereken azalış değil, tam tersine önemli artışlar olmuştur⁽²³⁾.

Bunlardan başka aşırı ölçülere varan devalüasyonların gelir dağılımını daha da bozabildikleri gözden uzak tutulmamalıdır. Burada dışsatımcıların gelirlerinin başka nedenlerle de arttığı dikkate alınmalıdır. Nitekim dışsatımın çeşiti teşviklerden ya-

rarlandığı bilinmektedir. Öte yandan dışsatım ürünlerinin dolar cinsinden fiyatları 1970'lerde, özellikle 1979, 1980'de sürekli biçimde artmıştır. Bunlara bir de yüksek oranlı devalüasyonların etkileri eklenince dışsatımcıların lira olarak gelirleri çok geniş ölçüde artmış olmaktadır. Diğer alanlarda durgunluğun yaşandığı, dar gelirliilerin reel gelirlerinin azaldığı bugünkü ortamda söz konusu durumun gelir dağılımını bozucu etken olarak ortaya çıkması doğaldır.

Biz uygulanacak politikalar arasında devalüasyonun yer almasına karşı değiliz. Karşı olduğumuz fiyat politikasının, devalüasyonun tek yol gibi alınması, devalüasyona sürekli biçimde ve önemli ölçülerde başvurulmasıdır. Daha önemli olarak, devalüasyonu esas alan, bundan başlatılan, böylece dış ilişkilerden içeriye doğru yönelen bir politikayı doğru bulmuyoruz. Devalüasyon konusunun içerden başlayan, iç piyasadan kaynaklanan bir yönelimle ele alınması gerektiğini düşünüyoruz. Yani benimsediğimiz bu yaklaşımda ekonominin iç dengesi esas alınmalı, iç piyasadaki dengesizliklerin zorunlu kıldığı ölçüde devalüasyona başvurulmalıdır. Böylece iç dengeden başlayıp dışa yönelen bir yol izlenmelidir.

Yoksa, lira aşırı değerlidir deyip bir denge değerine ulaşma amacıyla hareket edilirse, bugünkü ortamda bunun sonu bugün olduğu gibi sürekli devalüasyonlar olur. Çünkü, yukarda da belirttiğimiz gibi, kalkınmadan, gelir artışından vazgeçilmedikçe, Türkiye'de ya da başka bir az gelişmiş ülkede dışsatım ile dışalımın dengeleyecek bir döviz kuruna erişmek olanaksızdır. Böyle olunca döviz denge kurunu bulmaya yönelik bir politika, bu kuru sürekli olarak arar ama buna erişemez. Bu politikanın sonucu yalnızca, birtürlü ulaşamayacak dış dengeye ekonomiyi feda etmek olur.

Yukarda da söylediğimiz gibi dışsatımın artırılmasını çok önemli buluyoruz. Bu sonucu sağlamada fiyat politikası ve devalüasyonların ötesinde, kanımızca bunlardan daha önemli önlemler vardır. Örneğin Türk ekonomisinin dışsatım potansiyelinin ne olduğunu, bunu geliştirmek için neler yapılabileceğini, hangi alanlarda sürekli dışsatım potansiyeli yaratılabileceğini, içe dönük nitelikteki sanayi'nin dışsatıma ne ölçüde dönüştürülebileceğini, dışsatım için yatırımların hangi sanayi dalların-

da yoğunlaştırılmasının gerekeceğini belirlemekte zorunluluk vardır. Bütün bu konular ekonominin gerçek (reel) özelliklerini, temel yapısını ele almayı gerektirir ve kanımızca bugünün ortamında ancak planlama yaklaşımı ile doyurucu biçimde çözümlenebilir. Bu konulara yalnızca devalüasyonla, parasal önlemlerle, fiyat ve para politikası ile çözüm bulmaya olanak yoktur.

Bu açıklamalardan sonra parasal politikalara daha yakından bakabiliriz. Ama ondan önce ekonominin sürüklendiği bunalımın, söz konusu olabilecek çözümlerin temel nitelikleri hakkındaki görüşlerimizi belirtmekte yarar vardır.

b. Bunalımın, Çözümün Temel Boyut ve Niteliği

Ekonominin içine girdiği bunalım büyük boyutlara ulaşmıştır. Bunalımın asıl yaratıcısı olan dış ticarete büyük açıklar vardır. Son günlerde bu açığın kapanması değil daha da açılması yönünde gelişmeler olmaktadır. Nitekim 1980 yılında nominal de olsa (dolar için de enflasyon söz konusu olduğundan 1977 yılındaki dış ticaret açığı gerçek anlamda daha yüksektir) rekor düzeyde bir dış ticaret açığı vardır. Bu eğilimin 1981'in ilk aylarında da sürdüğü anlaşılmaktadır (Bu konudaki rakamlar için yazımızın III. 2c bölümüne bakılabilir). Öte yandan ulusal gelir ve yatırımlar artmamakta, azalmaktadır. Güvenilir veriler, ayrıntılı araştırmalar olmamakla birlikte işsizliğin önemli ölçüde arttığı, gelir dağılımının daha da bozulduğu anlaşılmaktadır.

Bunalım ve sorunlar yapısal nedenlerden kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla bunalıma öze inmeden, ekonominin gerçek ilişkilerini yeniden düzenlemeden çözüm bulmak olası değildir.

Soruna basit, tek değişkenli (yalnızca serbest fiyat mekanizmasına dayanmak gibi) yaklaşımlarla çözüm getirilemez. Odukça yüksek bir düzeye erişmiş Türk toplumunu basit çözümlerle bu bunalımdan çekip çıkarma olanağı yoktur. Bunalımlar bu denli basit politikalarla çözülebilseydi ekonomilerde bunalım olmaz ya da kalmazdı.

İktisat toplumsal bir bilimdir. İktisat biliminin toplumsal ilişkilerden bağımsız çok az yanı vardır. Her iktisadi önlemin bir

toplumsal yani, çeşitli toplumsal kesim ve sınıflara farklı etkisi vardır. O nedenle izlenecek iktisat politikasında toplumsal ilişkilerin üstünde mutlak doğrular olarak alınacak katı uygulamalara ağırlık vermek bizce yanlış bir davranış biçimi olur. Başka bir deyişle, her iktisat politikası uygulamasının çeşitli toplum kesimleri üzerinde yaratacağı farklı toplumsal masrafların daima önemle gözönüne alınması gerekir.

Çözüm olarak görünen ya da öyle sunulan her sonuç çözüm değildir. Örneğin üretim, yatırım artışı şeklinde etkiler yaratmayan bir dış borçlanma ile bazı alanlarda (örneğin petrolde) bir süre için kısıtlılar giderilse bile, borç yükünü artıran bu yolla ilerisi için daha büyük güçlükler yaratılacağı için, sağlanan sonuç çözüm niteliği taşımayacaktır. Yine mal fiyatlarının yükseltilmesi, gelirlerin düşürülmesi sonucunda bazı malları alabileceklerin sayısı geniş ölçüde azalır, kuyruk oluşturacak kişi kalmadığı için kuyruklar ortadan kalkarsa bunun bir başarı olduğu çok kuşkuludur. Bunlar gibi, izlenen politikalar sonucunda orta, küçük üreticiler yaşam güçlerini yitirir, dar gelirliiler altından kalkamayacakları büyük sıkıntılara itilirlerse, toplum sağlığını temelden sarsan bu gelişmeler pahasına elde olunabileceklerin başarı sayılması bizce olanaksızdır.

c. Fiyat Politikası

Neoklasik iktisat kuramında fiyatlara büyük ağırlık tanıyan yaklaşımda marjinal çözümleme egemendir. Diğer bir deyişle, fiyatların etkinliklerinin asıl marjinal özellikteki değişmeler için söz konusu olabileceği görüşü neoklasik çözümlemelerin (açık olmasa da, gizli bulunsa da) bir temel varsayımı niteliğindedir. Fiyatların gerçek yaşamdaki etkin işleyiş şansları için de aynı şeyler söylenebilir. Yani fiyatlar, serbest piyasa mekanizması marjinal değişmelerin söz konusu olduğu bir ortamda doyurucu biçimde işleyebilir. Oysa yukarıda belirttiğimiz gibi, Türkiye'nin bugünkü sorunları yapısaldir ve marjinal düzenlemelerin çok ötesinde yapısal değişikliklere gerek duyurmaktadır. Bu nitelikte sorunların yalnızca fiyat politikası ile çözülmesine olanak yoktur.

Fiyatlar gelecek için iyi bir ölçüt değildir. Yukarıda açıkladığımız, petrol fiyatlarında 1974 öncesi ve sonrasında gözlenen

eğilimler bu görüşün açık kanıtı niteliğindedirler. Fiyatlar gelecek konusunda iyi bir yönlendirici olmadıkları içindir ki, geçmişte otomobil alabilmiş birçok dar gelirli, benzin fiyatlarının yüksekliği nedeniyle, bugün otomobilini kullanamamakta, önceleri buzdolabı alabilmiş bir gecekondulu bugün dolabının tamirini yaptıramamaktadır.

Fiyat mekanizmasının eşitsiz işleyen bir öz niteliği vardır. Yalnızca bu mekanizmaya dayanıldığında, istemde yalnızca istek (arzu) değil, aynı zamanda satın alma gücü söz konusu olduğu için, ancak parasal olanakları yeterli bulunanların gereksinimleri karşılanmakta, dar ve yetersiz gelirli piyasa dışına itilmektedirler. Böylece üretimdeki kısıtlılıkların tüm yükü az gelirliye yüklenmektedir. Türkiye'nin bugün yaşamakta olduğu bunalım, gerileme, özveri ortamında, yaratılan bu özveri eşitsizliği toplum sağlığı açısından özellikle sakıncalı olmaktadır.

Bu bahsi bitirirken, burada fiyatlar hiç kullanılsın, fiyat mekanizması tamamen bir tarafa itilsin şeklinde bir savımız olmadığını belirtmeliyiz. Fiyat mekanizmasının birçok yararlı işlevi olduğunu biliyor, bunlardan yararlanılmasını zorunlu buluyoruz. Karşı olduğumuz, iktisat politikasının yalnızca fiyat mekanizmasına dayandırılması, yalnızca fiyat politikası ile sonuca ulaşma yoluna gidilmesidir. Bizce bir iktisat politikasında fiyat yanında gözönüne alınması gerekli başka önemli etkenler de vardır ve bunlar bazan fiyat mekanizmasından da daha önemlidir.

d. Para Politikası ve Enflasyon

Burada önce, özellikle gelişmiş ülkelerde, paranın ne olduğunun açıklıkla belirlenemediğine değinmek isteriz. Ayrıca ekonomide para niteliğindeki öğelerin izlenecek para politikasına bağımlı olarak değiştiğine, dolayısıyla para yaratma durumundaki merkez otoritelerinin para miktarını istedikleri gibi belirleyemediklerine dikkat çekmek isteriz. Bunlardan başka, para politikasının yukarıya doğru işleme etkinliğine (para politikasının enflasyona neden olma gücüne) aşağı yönde (para politikası ile enflasyonu durdurma yönünde) sahip olmadığını belirtmeliyiz.

Para politikasının gelir politikasından bağımsız olup olmadığı, ona dönüşüp dönüşmeyeceği Batı iktisat yazınında tartışmalı olabilir. Biz, para politikasının gelişmiş ülkelerde de gelir politikasından bağımsız olmayacağı görüşünü taşımakla birlikte, burada bu tartışmaya girecek değiliz. Yalnız bugün Türkiye'de para politikasının gelir politikası niteliği taşıdığından herhangi bir şüphemiz yok. Yani, kanımızca son yılda (1980) izlenen para politikasının en belirgin sonucu, özellikle dar gelirli kesimlerin gelirlerini önemli ölçüde kısmak olmuştur. Gelirin kısılması istemin düşmesine neden olmuş ve ekonomi durgunluğa sürüklenmiştir.

Enflasyon bir sonuçtur. Kaçınılması gerekli bir sonuçtur ama nedenleri ortada ya da baskı altında ise, görünürde fiyat hareketlerinin durması ya da yavaşlaması o kadar önemli değildir. Nitekim bugün Türkiye'de (1981 yılının ilk aylarında) enflasyon yavaşlamıştır ama enflasyonun nedenleri ve zararlı etkileri tümüyle ortadadır. Çünkü, enflasyonun gelir dağılımını bozucu etkisi, yoksul ve dar gelirli kesimin büyük güçlüklerle itilmesi ile ortadadır. Yaşama düzeylerini daha da aşağıya itmede büyük güçlüklerle karşılaşan dar gelirli, ellerindeki her türlü değerli eşyayı (menkul ve gayrimenkulleri) satıp bunları faize vererek, gelirlerini ek kaynaklarla desteklemek zorunluluğunu duymaktadırlar. Böylece servetin belirli ellerde toplanması, servet dağılımının daha da bozulması durumu ortaya çıkmaktadır. Ayrıca, yetersiz istem, yüksek faiz ortamında üretim, daha önemli yatırım artmamaktadır.

Bilindiği gibi, fiyatların kontrolü gizli enflasyona sebep olur denir. Bugün Türkiye'de ücretlerin, maaşların, genel olarak gelirlerin kontrolü nedeniyle, yine gizli, baskı altında enflasyon vardır. Baskı kalkınca, Ocak 1980 kararlarının yarattığı durgunluk, üretim ve yatırım azlığı ortamında enflasyonun yeniden hız kazanması kaçınılmazdır.

Öte yandan, bütün çabalara karşın enflasyon durdurulamamakta, bunda para politikasının enflasyonu azaltıcı yönde aynı kolaylıkla işlememesi yanında, ekonominin dışa bağımlılığının, başvuru sürekli devalüasyonların etkisi olmaktadır. Örneğin, âdetâ bütün ürünlere bir masraf kalemi olarak giren mazotun fiyatı, devalüasyonlara bağlı olarak sürekli biçimde art-

maktadır. Bu bakımdan son yıl ve aylarda başvurulmuş devalüasyonların en belirgin etkisi iç fiyat düzeyini yukarıya itmek olmuştur denilebilir. Bu eğilimlerin sonucu olarak 1981 yılının son aylarında enflasyonun yeniden önemli boyutlar kazanması olasılığı az değildir.

Şimdi bu açıklamaların ışığı altında 24-25 Ocak 1980 kararlarını kısaca değerlendirmeye çalışabiliriz.

2. Ocak 1980 Kararları

Bu konuyu üç başlık altında incelemeyi uygun buluyoruz. Önce, kanımızca söz konusu kararlara egemen olan temel anlayış ve yaklaşımı açıklamak istiyoruz.

a. Ocak 1980 Kararlarının Temel Yaklaşımı

Önceki çalışmalarımızda (örneğin, Bulutay, 1975) belirtmiş olduğumuz gibi, Türkiye'de 1923'den beri izlenen gelişme modeli özel girişime dayanmaktadır. Özel girişimin Türk ekonomisindeki ağırlığı özellikle 1950 sonrasında sürekli biçimde artmıştır. Bu gelişmenin sonucu olarak Türk ekonomisinde büyük özel girişim 1980 yılında çok önemli bir ağırlık taşır hale gelmiştir.

Büyük özel girişimin önem ve ağırlığı nedeniyle ki, 1970'lerin sonunda ortaya çıkan bunalımdan çıkış için 1980 yılında fiyat (o da bir fiyat olan faiz) politikasına başvurulmuştur. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, piyasadaki egemenliğe koşut bir güç sağlayan fiyatlara dayalı bir politikayı büyük özel girişimin benimsemesi doğaldır. İç kaynakları büyük düzeylere varan, krediye gereksinimi azalan büyük firma ve holding'lerin, ayrıca kısmen kredi kuruluşları ve bankalarla içiçe bulunmaları nedeniyle de, kredi faizlerinin yüksekliğinden olumsuz yönde çok fazla etkilenmeleri pek beklenemezdi. Ayrıca faizle krediler fiyata (faize) göre dağıtılıyordu. Bu yol, örneğin 1950'lerin sonunda Türk Ekonomisinin sürüklendiği bunalımda, Ağustos 1958'de izlenen kredi miktarının sınırlandırılmasından, kredilere tavan getirilmesinden çok farklı idi. 1950'lerin sonlarında büyük firmaların büyük güce henüz ulaşamamış olmaları, kredi gereksinimini hâlâ duymaları nedeniyle, Temmuz 1980'de yapıl-

dığı gibi, kredilerin fiyat aracılığıyla dağıtılması, faizlerin yüksek oranlara çıkarılması yoluna değil, kredilerin miktar şeklinde rasyonlanması yoluna gidilmişti.

Ocak 1980 kararlarında özel girişimci politikalara, eskisinden de fazla ağırlık verilmesinde başka nedenlerin de katkısı olmuştur. Önce dış borca büyük gereksinim vardı. Bu gereksinim IMF'ye başvurmayı zorunlu kılıyordu. IMF'nin temel politikası ise özünde katı özel girişim yaklaşımıydı. Ayrıca, özellikle A.B.D. ve İngilterede özel girişime büyük ağırlık tanıyan, Friedman'cı diyebileceğimiz görüşler 1980'de önemli bir etkinliğe kavuşmaktaydı.

Bunlardan başka 1979'un sonlarında bunalımın bütün yükü 1978, 1979 yıllarında izlenen politikaya yükleniyor, böylece bunalımın sorumlusu olarak, C.H.P.'nin uygulamaları ve bunlarla özdeşleştirilen devletçilik gösteriliyordu. Kanımızca bu yolla iki hataya düşülüyordu. Çünkü 1978, 1979'da izlenen politikalar Türk ekonomisini bunalımdan çıkaramamıştı. Bu doğrudur. Ama Türkiye'nin 1970 sonlarında sürüklendiği ve hâlâ yaşamakta olduğu bunalımın nedeni 1978, 1979 yıllarında izlenen politika değildi. Birinci hata bu idi.

Bu hatayla ilgili yanları olan ikinci hata devletçilik konusunda yapılıyordu. Ötedenberi izlenen devletçilik politikasının, düşük ve dar gelirliilere çeşitli destekler sağlamak şeklinde etkisi, dolayısıyla halkçı denebilecek bir yanı olmuştur. Ama özellikle 1950 sonrasında Türkiye'de devletçiliğin ikinci bir yanı daha vardı ve burada özel girişimi ayakta tutmak, desteklemek, bazan yaratmak söz konusu idi. Bu ikinci tür devletçilik gözönüne alınınca, 1950-1980 döneminde uygulanan devletçilikten ençok yararlanan kesim özel girişimdi. Bugün (Temmuz 1981) özellikle inşaat ve otomobil sanayilerindeki bunalım ve yakınlıklar, devleti yardıma çağıran istemler gözönüne alındığında, devletçiliğe gereksinim duyanların başında özel girişimin geldiği daha iyi anlaşılabilmektedir.

Kanımızca asıl sorumlu olan devletçilik ikincisi iken, Ocak 1980 kararları halkçı diyebileceğimiz birinci tür devletçiliği hedef almıştır. Bu yolla halkı, dar gelirliileri belirli ölçülerde koruyan ve toplumun sağlığına büyük katkıları olan devletçilik terk ediliyor, böylece de ikinci hata yapılıyordu.

Bunalımın asıl nedeni, yukarda belirtmeye çalıştığımız gibi, sanayi'nin temel yapısıydı. Diğer bir deyişle, özellikle 1950 sonrasında izlenen özel girişimle sanayileşme politikası niteliklerini yukarda belirtmeye çalıştığımız ortamda Türkiye'yi bugünkü bunalıma sürüklemiştir. Bunalıma devletçiliğin katkısı da daha ziyade bu sanayileşmeyi desteklemek, yaratmak olmuştur.

Burada dışsal ekonomi konusuna kısaca değinmemizde yarar vardır. Bilindiği gibi geleneksel iktisat ders kitaplarında dışsal ekonomi konusu, sıkça rastlanmayacak örneklerle (arı kovani ve elma bahçesi gibi) ele alınır ve âdetâ geçirilir. Oysa üretime, toplum gönencine kimin, hangi firma ve kuruluşun ne ölçüde özgün katkı yarattığının belirlenmesi çok önemlidir ve bu sorun konuya dışsal ekonomi açısından da bakılmadan çözümlenemez. Çünkü kişilere, firmalara mal edilen birçok sonuç, esasında geniş ölçüde dışsal ekonomi niteliğindedir.

Bu görüşe güzel bir örnek Türkiye'de otomobil üretimi alanında son yılda gözlenen durumdur. Ocak 1980 kararları ile iç istemin daralması otomobil firmalarının üretimi kısımlarına, kâr edememelerine neden olmuştur. Durum bu olduğuna göre bu firmaların önceki yıllarda elde ettikleri üretim değerini, sağladıkları kârı tümüyle kendi özgün, içsel çabalarının, katkılarının sonucu olarak almak olanaksızdır. Diğer bir deyişle, bütün bu üretim değerleri ve kârlar belirli ölçülerde dışsal ekonomiler niteliğindedir. Başta yapım (inşaat) alanı olmak üzere, dayanıklı tüketim malı (buzdolabı, çamaşır makinesi, televizyon gibi) üreten sanayi dallarında, hatta tüm ekonomide benzer bir durum söz konusudur.

Bu düşünceler dışsal ekonomi konusuna ders kitaplarında yer alanın çok ötesinde önem vermek gerektiğinin açık kanıtlarıdır. İlerideki çalışmalarımızda yakından incelemeyi umduğumuz bu önemli konuya, burada bu kadar değinmekle yetiniyor, Ocak 1980 kararlarının başlıca önlemlerini kısaca belirtmeye geçiyoruz.

b. Ocak 1980 Kararlarının Başlıca Önlemleri

Açıklamaya çalıştığımız bu temel anlayış çerçevesinde alındığını düşündüğümüz Ocak 1980 kararlarının başlıca önlemlerini aşağıdaki şekilde özetleyebiliriz :

Çok yerinde bir düşünce ile Ocak 1980 kararlarında dışsatımın artırılmasına büyük önem verilmiştir. Ama dışsatım artışını, yalnızca devalüasyon, ucuz kredi, teşvik gibi parasal önlemlerle sağlamak amaçlanmıştır. Ekonominin, dışsatımın gerçek (reel) özellik ve ilişkileri ele alınıp incelenmemiş, bu konularda yeni düzenlemelere girilmemiştir.

Dışsatım yoluyla sanayi dış rekabete açılmak istenmiştir. Ama dışsatımın ulusal gelirdeki düşük payı, sanayi ürünlerinin dışsatımdaki düşük oranı nedeniyle, bu yolla sağlanan dış rekabet sanayi için önem taşımamıştır. Dışalım yönünden ise ekonomi dış rekabete hiç açılmamıştır. Dolayısıyla, ekonominin dış rekabete açılması çok düşük düzeylerde kalmıştır.

Birçok temel tüketim mallarındaki subvansiyonlara geniş ölçüde son verilmiş, KİT'lere ürünlerinin fiyatlarını belirlemede esneklik tanınmıştır. Buna karşılık tarım ürünlerinin fiyatlarını destekleme politikası ve çeşitli teşvik uygulamaları sürmüştür. Yani serbest fiyat mekanizması ancak bazı alanlarda ve kısmen işletilmiştir.

Ücret ve maaşlar üzerindeki vergi yükünü azaltmak yoluyla vergi alanında adalete yaklaşma yönünde bir düzenleme yapılmıştır. Bu, kanımızca, Ocak 1980 kararları ile ilgili olarak 1980 yılında gerçekleştirilen en olumlu uygulama olmuştur.

Para politikasına büyük önem verilmiş, para miktarının artışı sıkı biçimde kontrol altına alınmak istenmiştir. Ocak 1980 yaklaşımının en çarpıcı sonuçları faiz alanında gözlenmiştir. Temmuz 1980'de faizlerin serbest bırakılması mevduat ve kredi piyasalarında büyük değişikliklere neden olmuş, faizler, % 50 gibi, resmi alanlarda o zamana kadar gözlenmemiş ve beklenmemiş büyük oranlara varmıştır⁽²⁴⁾.

c. Ocak 1980 Kararlarının Uygulama Sonuçları

Ekonominin bugün içinde bulunduğu bunalımın, Ocak 1980'den sonraki ekonomik sonuçların sorumluluğu elbette ki yalnızca Ocak 1980 kararlarına yüklenemez. Buna rağmen, kanımızca Ocak 1980 kararlarının uygulama sonuçları genellikle olumsuz olmuştur. Bizim bu kararlarda karşı olduğumuz en sakıncalı yanlar şunlardır: Olaylara özel girişim yönünden, tek bir sınıf açısından bakmak; toplum sağlığını yakından ilgilendiren gelir dağılımına gereken önemi vermemek; ekonominin sorunları yapısal ve gerçek (reel) nitelikte iken parasal politikalarla, fiyat mekanizması ile sonuca ulaşmaya çalışmak; ekonomi zaten büyük bir borç yükü altında iken, üretim ve yatırım gücünü artırmayan dış borçlarla bu yükü daha da artırmak, böylece güçlükleri çözmeye değil daha da ağırlaştırarak ertelemeye yönelmektir.

Ocak 1980 kararlarının ilk uygulama yılı olan 1980'de ulusal gelir artmamış, yatırımlar azalmış, enflasyon rekor düzeye ulaşmıştır. Dışsatım miktar ve gerçek değer olarak pek artmamıştır⁽²⁵⁾. Buna karşılık dışalımla dışsatım arasındaki fark 4.7 milyar dolar gibi çok büyük bir düzeye (nominal olarak bir rekora) varmıştır.

Şu ana (Temmuz 1981) kadar elde edebildiğimiz verilerle, 1981 yılının ilk aylarında enflasyon oranının yavaşladığı görülmektedir. Bunu yukarda açıkladığımız nedenlerle pek önemli bulmuyoruz. Bugüne kadar gözlenen eğilimler 1981 yılında önemli bir gelir ve yatırım artışı olacağını umduracak yönde değildir. Tersine bu konularda durgunluğun sürmesi büyük bir olasılıktır. Bizce 1981 yılının ilk aylarında gözlenen tek olumlu gelişme dışsatımdaki önemli artıştır. Ama tabii bu artışın gerçek boyut ve nitelikleri, yıl sonuna erişildiğinde, ayrıntılı veriler yayınlanınca açıklığa kavuşacaktır. Daha önemli olarak, dışsatımdaki bu artış, dışalımdaki sıçrama ve dış açığın 1981'in ilk dört ayında 1.6 milyar dolara (ANKA, 1981a : 1 ; 1981b : 7) çıkması karşısında önemini geniş ölçüde yitirmektedir.

IV. Özet Biçimde Genel Düşünce ve Öneriler

Bugün Türk ekonomisi önemli bir bunalıma sürüklenmiş durumdadır. Kanımızca bu bunalımdan kolay, acı vermeyen,

geniş ölçüde özveri gerektirmeyen bir çıkış yolu yoktur. Böyle bir yol varsa bile biz bunu bilmiyoruz.

Geçici olduğu şimdi daha iyi anlaşılan bir ortamda, borçlanmak yoluyla geleceğin olanakları kullanılarak, böylece gelecek de tehlikeye atılarak, gelişmiş ülkeler standartlarına göre yaratılmış tüketim ve yaşam düzeyinin, Türk ekonomisinin kısıtlı üretim gücüne sığacak biçimde geriye, aşağıya çekilmesi gerekmektedir. Geniş ölçüde özveri isteyen bu işlemin zorluğu, tatsızlığı, tehlikeleri açıklıkla ortadadır.

Söylediğimiz gibi bunalımdan kolay çıkış yolunu biz bilmiyoruz. Yalnız izlenecek politikalarda şu temel noktalara önem verilmesi gerektiğini düşünüyoruz: Özverinin dağıtılması, büyümenin nimetlerinin paylaşılmasından çok daha zordur. Özverinin toplumun çeşitli kesimleri arasında parasal güçler ölçüsünde eşit, hakça, adil biçimde dağıtılması toplum sağlığı açısından temel önemdedir. Bu nedenle izlenecek politikalarda gelir dağılımının daha da bozulmamasına, tersine, düzeltilmesine çok dikkat edilmelidir.

Türkiye ekonomisinin yapısal sorunlarının yalnızca parasal politikalarla çözülebilmesi bizce olanaksızdır. Ekonominin reel özellik ve ilişkilerini ele alacak politikalara mutlak gereksinim vardır. Bu da kanımızca planlamaya başvurmayı gerekli kılmaktadır.

Fiyat mekanizmasının birçok yararlı işleve sahip olduğu görüşünü taşıdığımız için, önerdiğimiz planlama serbest piyasa mekanizmasını tümüyle dışlayacak nitelikte değildir. Türkiye'de ötedenberi uygulanan planlama anlayışı ile de söz konusu sorunlara çözüm getirilemeyeceği kanısındayız. Önerdiğimiz planlamada konu, Hurwicz (1973) ve Ersel (1978)'de açıklanan kaynak dağıtım süreçlerinin genel çerçevesinde ele alınacaktır.

Bu konularda şu anda belirli önerilerimizin olmadığını açıklıkla söylemeliyiz. Az sayıda kişinin çalışmaları, düşünceleri ile bu önemli konuda büyük adımlar atılabileceğini de sanmıyoruz. Kanımızca konu ancak sorunların, çeşitli kesim ve çevrelerinin katılacağı, açık, özgür, demokratik ortamda tartışılmaları ile doyurucu bir düzeye kavuşturulabilir.

Ekonomimiz ve toplumumuz son yıllarda geniş ölçüde öykünme (taklit) ile yetindi. Fabrikalarımızı kurarken de, üniversitelerimizde, okullarımızda derslerimizi okutur, kitaplarımızı yazarken de, herhangi bir girişimde bulunurken de hep öykünme ön planda idi, özgün düşünme, yaratıcılık söz konusu olmuyordu. Paradoksal görünmekle birlikte, bu durum kanımızca, ciddi bir sorunla karşılaşılmasından ileri geliyordu. Şimdi yaşanmakta olan bunalım sorunları bütün boyutları ile toplumun karşısına diktiği için, belki böylelikle özgün düşünme ortamının yaratılmasına olanak sağlayacaktır. Birçok kötü sonuçlarına karşın bunalımın tek iyi yanı belki de bu nokta olacaktır.

NOTLAR :

- (1) Bu ölçüte ait ayrıntılı bilgi ekteki Tablo 4'den ve bu tabloya ait açıklamalardan sağlanabilir.
- (2) Yukarda da belirtildiği gibi, gelişme ölçütünde dış açık, dışalım bölü (dışsattım artı turizm ve dış seyahat (net) artı işçi gelirleri artı diğer görünmeyenler (net)) anlamına gelmektedir.
- (3) Bu dönemde işçi dövizlerinin çok önemli olduğu kanısındayız. Ödemeler dengesi tablosunda işçi gelirlerinin 1964'de 9 milyon dolar olarak görünmesine, 1965'den sonra yükselmesine (70 milyon dolar; Maliye Bakanlığı, 1980 : 44'den sonraki tablo) rağmen, işçi dövizlerinin resmi belgelere yansımayan etkilerini, 18 numaralı notta verdiğimiz yurt dışına giden işçi sayılarını gözönüne alarak, işçi dövizlerinin etkisinin 1964 yılında başladığını kabul ediyoruz.
- (4) Bu oranlara, DİE (1979 : 324), Bulutay (1975 : 193)'a dayanılarak ulaşılmıştır.
- (5) Dışsattımın ulusal gelir içindeki oranı, yalnızca 1968, 1969, 1970, 1975, 1977, 1978, 1979 yıllarında (sırasıyla % 3.97, % 3.87, % 4.36, % 3.75, % 3.60, % 4.30, % 3.40) söz konusu orandan (% 4.38) küçük olmuştur. (Bu oranları, DİE (1979 : 324, 360)'de; Bulutay (1975 : 193)'da; DİE (1980 : 202, 220)'de; DİE (1981a : 1)'de; DİE (1981c : 10)'de yer alan verilere dayanarak elde ettik.)
- (6) Bu oranlara, DİE (1979 : 324, 360)'da, Bulutay (1975 : 193)'da yer alan verileri kullanarak ulaştık.

- (7) 1953 yılında sabit fiyatlarla tarımsal gelirin 1948, 1949 yıllarına göre büyüme hızları sırasıyla 137, 158'dir.
- (8) Dönemlerdeki büyüme hızlarını belirlerken bir sonraki dönemin son yıl değerini, bir önceki dönemin son yıl değerine bölme yoluna gittik. Tabloda ve bir önceki paragrafta yer alan dönemlerle, bu tümcede belirtilen dönemler arasındaki farklılık bu noktadan kaynaklanmaktadır.
- Yalnızca 1950-1953 döneminde bu yolu izlemedik. Bu dönem için söz konusu yola başvursaydık, tarımdaki büyüme hızı 158, sanayideki gelişme hızı 149 olurdu.
- (9) Bu sürekliliği belirtirken tarımda 1973 yılında ortaya çıkan gerilemeye dikkat çekmek isteriz. Dönemi başlatırken 1973'e değil de 1971'e dayansaydık tarımdaki gelişmenin sürekliliği ancak 1975 sonrası için söz konusu olurdu.
- (10) Buradaki oranlara, 1950-1952 için, Bulutay (1975 : 193), DİE (1959 : 269)'de; 1978 için DİE (1980 : 202, 220)'de; 1979, 1980 için, DİE (1981a : 1), DİE (1981c : 10)'de yer alan verilere dayanılarak ulaşılmıştır.
- (11) Bu oranlar, T.C.M.B. (1980 : 132)'na dayanılarak elde edilmiştir.
- (12) Bu oranlara ulaşılırken, DPT (1979 : 176)'da ve T.C.M.B. (1980 : 132)'de yer alan verilere dayanılmıştır.
- (13) Hububat ve petrol ürünleri dışsatımı dalgalı bir gelişme göstermiştir. Hububat dışsatımı 1952-1954 ve 1977-1979 dönemlerinde çok yüksek düzeyde gerçekleştiği halde, 1960'lı yıllarda hemen hiç yapılamamıştır. Petrol ürünleri dışsatımı (miktar olarak) 1962-1966'daki yüksek, 1972-1974'deki daha da yüksek düzeyine diğer yıllarda ulaşamamıştır.
- (14) Söz konusu fiyat endeksinin 1980 yılının son üç ayına ait değeri belli değildir. Geri kalan dokuz aylık verilere dayanılarak endeksin 1980 yılı değerinin 500 civarında olacağı tahmin edilebilir. Aynı endeksin 1977 değeri 274.6'dır (DİE, 1981b : 38).
- (15) Bu paragraftaki oranlar, 1950-1959 dönemi için, DİE (1959 : 269)'de ; 1960-1969 dönemi için, DİE (1964/1965 : 282), DİE (1971 : 356)'de; 1970-1974 dönemi için, DİE (1973b : 372), DİE (1975 : 329)'de; 1975-1979 dönemi için, DİE (1980 : 205)'de yer alan verilere dayanılarak elde edilmiştir.
- (16) Bilindiği gibi dışalım verileri DİE yayınlarında yatırım maddeleri, tüketim maddeleri ve hammadde ayırımı ile verilmektedir.
- (17) Bu oranlara 1950-1952 için, Bulutay (1975 : 193), DİE (1959 : 269)'de ; 1960-1962 için, Bulutay (1975 : 193), DİE (1964/1965 : 282)'de; 1975-1978 için, DİE (1980 : 205, 220)'de; 1979, 1980 için, DİE (1981a : 1), DİE (1981c : 10)'de yer alan veriler kullanılarak ulaşılmıştır.

- (18) Maliye Bakanlığı (1980 : 153)'na göre dış ülkelere giden işçi sayısı 1962, 1963, 1964 yıllarında sırasıyla 11 185, 30 328, 66 176'dır. Böylece bu işçilerin birikimli sayısı 1964'de 107 689'u bulmuştur. Yurt dışına en çok işçi 1969-1973 döneminde gitmiş, 1974'den sonra dış ülkelere giden işçi sayısında önemli düşmeler olmuştur.
- (19) Burada sanayi'nin gelişmesi de tarıma bağlıdır, tarımla sanayi arasındaki ilişki tekyönlü değil karşılıklıdır, denebilir. Biz bu görüşü genelde kabul etmekle birlikte dış yardım ve kredilerin, özellikle işçi dövizlerinin varlıkları ve önemleri nedeniyle 1950-1980 döneminde, özellikle de 1960'ların ortalarından sonra Türkiye'de sanayi'nin tarımdan geniş ölçüde bağımsız biçimde geliştiğini düşünüyoruz.
- (20) Yabancı sermaye geniş ölçüde ya hammaddelere, petrol, bakır gibi doğal kaynaklara ya da büyük tüketim alanlarına yönelmektedir. Tüketim alanları olarak da A.B.D. sermayesi Avrupayı, Avrupa sermayesi A.B.D.'ni seçmektedir.
- (21) Orta Doğu ülkelerinin büyük döviz olanakları 1974'den sonra ortaya çıkmıştır. Bu nedenle bu ülkelerin yarattığı pazarın Türkiye'nin sanayileşme politikasına etkisini, bu yazıda incelediğimiz 1950-1980 dönemi için değil, 1980 sonrası yılları için gözönüne almak gerekebilecektir.
- (22) Burada bir sonucu yaratan etkenleri açıklamaya çalışıyoruz. Bu etkenlerin iyiliği ya da kötülüğü hakkında bir yargı ileri sürmüyoruz.
- Bizce Türkiye'de demokrasinin yaşanması, ücretlerin çok düşük olmaması, yabancı sermayenin önemli boyutlara varmaması, Türkiye ile A.B.D. arasındaki ilişkilerin aşırı ölçülere ulaşmaması iyi, olumlu özelliklerdir.
- (23) Önceki bir yazımızda (Bulutay, 1974) ele aldığımız bu konuda aşağıdaki 25 numaralı notta ek bilgi yer almaktadır.
- (24) Yüksek faiz oranlarına karşın kredi isteminde bugüne kadar bir azalma olmamıştır. Bu durum sanıldığı ve söylenildiği gibi alınan kredilerin cari masrafları karşılamada kullanılmasından ileri geliyorsa, uygulanan söz konusu faiz politikasının sonuçları çok olumsuz olacaktır. Bu konuda ortaya çıkacak sonuçta ileriki aylarda ekonomide gözlenecek canlılığın, gerçekleşecek enflasyon oranının büyük katkısı olacaktır. Biz şu anda yalnızca, ayrıntılı, güvenilir veriye sahip olmadığımız, iyice incelemediğimiz bu konuda, ekonominin güçlüklerine yepyeni boyutlar ekleyecek bu olumsuz gelişmelerin olmamasını dilemekle yetiniyoruz.
- (25) DİE (1981a : 1)'e göre, 1979'a oranla 1980 yılında miktar olarak toplam dışsatımda pek bir artış olmamış, dışsatım 4 826 522 tondan 4 854 827 tona çıkmıştır. Miktar olarak dışsatımın, tarım ürünleri, madencilik ve sanayi diye bölünümü gözönüne alındığında, değer olarak dışsatımın yüzde yedisine bile ulaşmayan madencilikte % 22.5'lik artış, tarım ürün-

lerinde % 6.5'lik, sanayide % 9.1'lik azalış olmuştur. Bu veriler 1980 yılında miktar olarak dışsatımda bir artış olmadığını ortaya koymaktadır.

DİE (1981b : 38)'nin incelenmesinden, dışsatımın dolar cinsinden fiyat endeksinin 1980 yılında % 20 civarında bir yükselme göstereceği anlaşılmaktadır (Söz konusu yayında son üç ayın değeri yer almadığı için kesin bir rakam veremiyoruz). TÜSİAD (1981 : 29)'da, "dünya ticareti 1980 yılında cari fiyatlarla % 21 artmasına karşılık reel olarak sadece % 1 gelişme gösterdi." denilmektedir. Economist (1981 : 67)'e göre dolar cinsinden yiyecek malları (food) fiyat endeksi, 1979'a oranla 1980'de % 23 artmıştır. Fiyat endekslerinin bu gelişmeleri, dolar olarak dışsatımda 1980 yılında sağlanan % 28.7'lik artışın büyük bir kısmının cari, nominal nitelikte kaldığını, gerçek, reel bir değer ifade etmediğini göstermektedir.

TABLO 1

Ulusal Gelir, Tarım ve Sanayi Değerleri
(1968 Yılı Faktör Fiyatlarıyla)

Yıllar	Tarım	Sanayi	Ulusal Gelir (Gayri Safi Milli Hasıla, Alıcı Fiyat.)	Yıllar	Tarım	Sanayi	Ulusal Gelir (Gayri Safi Milli Hasıla, Alıcı Fiyat.)
1950	15 617.6	4 153.8	38 505.9	1966	30 506.6	16 550.3	101 204.3
1951	18 708.8	4 264.7	43 446.4	1967	30 505.8	17 859.6	105 460.5
1952	20 495.4	4 771.9	48 621.1	1968	30 942.9	20 241.4	112 493.4
1953	22 274.3	5 649.2	54 090.5	1969	31 288.0	22 367.8	118 594.1
1954	19 166.3	6 166.3	52 480.3	1970	32 016.7	22 668.7	125 425.2
1955	21 037.7	6 846.8	56 641.6	1971	36 229.3	24 649.1	138 185.3
1956	22 081.5	7 536.0	58 428.0	1972	36 065.2	27 118.0	148 476.5
1957	23 514.7	8 625.6	62 994.9	1973	32 410.4	30 193.5	156 457.6
1958	25 675.3	8 831.0	65 844.3	1974	35 761.5	32 687.9	168 012.9
1959	25 747.3	9 084.7	68 521.2	1975	39 674.6	35 614.9	181 383.3
1960	26 324.0	9 216.9	70 868.6	1976	42 708.1	39 295.2	195 327.5
1961	25 035.4	10 420.4	72 285.6	1977	42 181.5	44 358.3	203 048.5
1962	26 284.6	10 632.1	76 754.3	1978	43 184.8	46 007.0	209 774.1
1963	28 827.4	11 846.5	84 188.2	1979	44 518.0	43 428.7	208 343.1
1964	28 697.5	13 135.8	87 619.4	1980	45 055.9	41 323.5	206 873.1
1965	27 551.2	14 375.6	90 367.9				

Milyon TL.

TABLO 2

Ulusal Gelir, Tarım ve Sanayide Yıllık Büyüme Hızları
(1968 Yılı Faktör Fiyatlarıyla)

Yıllar	Tarım	Sanayi	Ulusal Gelir (Gayri Safi Milli Hasıla, Alıcı Fiyat.)	Yıllar	Tarım	Sanayi	Ulusal Gelir (Gayri Safi Milli Hasıla, Alıcı Fiyat.)
1950	10.3	9.2	9.4	1966	10.7	15.1	12.0
1951	19.8	2.7	12.8	1967	-0.003	7.9	4.2
1952	9.5	11.9	11.9	1968	1.4	13.3	6.7
1953	8.7	18.4	11.2	1969	1.1	10.5	5.4
1954	-14.0	9.2	-3.0	1970	2.3	1.3	5.8
1955	9.8	11.0	7.9	1971	13.2	8.7	10.2
1956	5.0	10.1	3.2	1972	-0.5	10.0	7.4
1957	6.5	14.5	7.8	1973	-10.1	11.3	5.4
1958	9.2	2.4	4.5	1974	10.3	8.3	7.4
1959	0.3	2.9	4.1	1975	10.9	9.0	8.0
1960	2.2	1.5	3.4	1976	7.6	10.3	7.7
1961	-4.9	13.1	2.0	1977	-1.2	12.9	4.0
1962	5.0	2.0	6.2	1978	2.4	3.7	3.3
1963	9.7	11.4	9.7	1979	3.1	-5.6	-0.7
1964	-0.5	10.9	4.1	1980	1.2	-4.8	-0.7
1965	-4.0	9.4	3.1				

TABLO 3

Dışsatım ve Dışalım Miktar ve Değerleri

Yıllar	MİKTAR (TON)		DEĞER (BİN DOLAR)		Yıllar	MİKTAR (TON)		DEĞER (BİN DOLAR)	
	Dışsatım	Dışalım	Dışsatım	Dışalım		Dışsatım	Dışalım	Dışsatım	Dışalım
1950	985 329	1 488 312	263 424	285 684	1966	2 584 194	5 306 423	490 508	718 269
1951	1 505 436	1 681 246	314 082	402 086	1967	2 022 703	4 958 384	522 334	684 669
1952	2 436 998	2 141 374	362 914	555 920	1968	2 181 675	6 234 850	496 419	763 659
1953	2 456 235	2 631 248	396 061	532 533	1969	2 903 644	6 194 761	536 834	747 285
1954	2 155 079	2 572 269	334 924	478 359	1970	3 113 101	7 033 710	588 476	885 779
1955	1 792 226	3 147 936	313 346	497 637	1971	3 843 018	9 452 403	676 602	1 088 221
1956	2 010 231	1 889 385	304 990	407 340	1972	5 455 970	11 742 053	884 969	1 507 977
1957	1 741 532	2 342 532	345 217	397 125	1973	5 292 424	13 615 419	1 317 083	2 036 656
1958	1 600 007	1 452 804	247 271	315 098	1974	4 513 206	17 391 769	1 532 182	3 719 715
1959	2 071 160	2 420 927	353 799	469 982	1975	4 092 727	16 035 200	1 401 075	4 738 559
1960	2 158 466	2 161 855	320 731	467 541	1976	4 389 489	20 038 194	1 960 214	5 128 647
1961	2 055 192	3 120 874	346 740	507 205	1977	4 131 736	23 534 903	1 753 026	5 796 278
1962	2 317 890	4 883 095	381 197	619 447	1978	6 540 629	20 115 611	2 288 163	4 599 024
1963	2 130 998	5 457 483	368 087	687 616	1979	4 826 522	18 810 538	2 261 195	5 069 432
1964	2 619 898	4 818 353	410 771	537 229	1980	4 854 827	22 292 518	2 910 122	7 629 108
1965	2 661 108	4 983 114	463 738	571 953					

TABLO 4

Yıllar	Sabit Fiyatlarla Yıllık Büyüme Hızları, Zincirleme Endeks Olarak		Gelişme Ölçütü' nün Payı (1) x (2)	Dışalım Bölü (Dışatım + Turizm ve Dış Sey. + Diğer Görün- meyenler) (\$)	Toptan Eşya Fiyatları Zincir- leme Endeksi	Gelişme Ölçütü' nün Paydası (4) x (5)	Gelişme Ölçütü (3) Bölü (6)
	Birey Başına Gelir (1)	Yatırım (2)					
1950	106.9	119.8	12 806.62	113.9	89.8	10 228.22	125.2
1951	110.0	115.6	12 716.00	126.4	106.2	13 423.68	94.7
1952	108.8	157.8	17 188.64	144.8	101.0	14 624.80	117.4
1953	108.2	116.5	12 605.30	137.7	102.9	14 169.33	89.0
1954	94.4	99.1	9 355.04	149.8	110.3	16 522.94	56.6
1955	105.0	106.1	11 140.50	166.6	107.6	17 926.16	62.1
1956	100.7	88.7	8 932.09	144.8	116.5	16 869.20	52.9
1957	104.4	105.0	10 962.00	129.3	118.2	15 283.26	71.7
1958	101.6	101.0	10 261.60	152.2	115.4	17 563.88	58.4
1959	101.1	109.9	11 110.89	145.1	119.8	17 382.98	63.9
1960	100.5	111.3	11 185.65	152.9	105.0	16 054.50	69.7
1961	99.4	98.5	9 790.90	158.4	103.2	16 346.88	59.9
1962	103.6	103.4	10 712.24	168.1	105.4	17 717.74	60.5
1963	107.0	105.4	11 277.80	185.4	104.4	19 355.76	58.3
1964	101.5	104.6	10 616.90	130.3	99.3	12 938.79	82.1

TABLO 4 (Devam)

Yıllar	(1)	(2)	(3)	(4)*	(5)	(6)	(7)*
1965	100.6	101.8	10 241.08	108.3	108.5	11 750.55	87.2
1966	109.2	134.8	14 720.16	121.9	105.2	12 823.88	114.8
1967	101.6	111.3	11 308.08	118.1	104.9	12 388.69	91.3
1968	104.0	115.4	12 001.60	125.0	103.2	12 900.00	93.0
1969	102.8	111.1	11 421.08	120.1	107.2	12 874.72	88.7
1970	103.6	108.0	11 188.80	107.8	106.7	11 502.26	97.3
1971	107.5	95.3	10 244.75	100.0	115.9	11 590.00	88.4
1972	104.4	110.0	11 484.00	94.3	118.0	11 127.40	103.2
1973	102.6	117.5	12 055.50	78.1	120.5	9 411.05	128.1
1974	104.8	113.1	11 852.88	117.3	129.9	15 237.27	77.8
1975	105.2	123.8	13 023.76	157.4	110.1	17 329.74	75.2
1976	105.3	113.6	11 962.08	164.0	115.6	18 958.40	63.1
1977	101.6	106.9	10 861.04	200.2	124.1	24 844.82	43.7
1978	101.7	88.0	8 861.60	125.3	152.6	19 120.78	46.3
1979	97.4	91.0	8 863.40	113.3	163.9	18 569.87	47.7
1980	97.1	93.4	9 069.14	140.0	207.2	29 008.00	31.3

(*) (4) ve (7)'nci sütunlardaki rakamlara 100 ile çarpılarak ulaşılmıştır.

TABLOLARA AİT AÇIKLAMALAR

TABLO 1 :

1950-1968 dönemine ait veriler DİE (1973a : 44-45)'den ; 1969-1978 dönemi tarım ve sanayi verileri Maliye Bakanlığı (1980 : 2)'den ; 1969 - 1973 dönemi ulusal gelir rakamları DİE (1977 : 363)'den ; 1974 - 1978 ulusal gelir verileri DİE (1979 : 361)'den ; 1979 - 1980 verileri, DİE (1981c : 17)'den alınmışlardır.

TABLO 2 :

Tablo 1'den elde olunmuştur. Tablonun hesaplanmasında kullanılan 1949 değerleri DİE (1973a : 44-45)'den alınmıştır.

TABLO 3 :

1950-1978 verileri DİE (1979 : 324)'den, 1979 ve 1980 rakamları DİE (1981a : 1)'den alınmıştır.

Burada DİE'nin önceki yayınları (örneğin, DİE, Aylık Dış Ticaret Özeti, Kasım 1980) ile DİE (1981a) yayını arasında, 1980 yılına ait dışsatım ve dışalım verileri yönünden önemli farklılıklar olduğunu belirtelim. Bu fark, DİE (1981a : 2)'de de belirtilmektedir.

TABLO 4 :

Birey başına gelir rakamları, 1950-1969 dönemi için, Bulutay (1975 : 193)'e (sondan bir önceki sütuna); 1970-1973 dönemi için, DİE (1977 : 364)'e (Tablo 390, sondan önceki satıra); 1974-1975 yılları için, DİE (1979 : 362)'ye (Tablo 370, sondan önceki satıra) dayanılarak; 1976-1980 dönemi için, DİE (1980 : 12)'deki yıl ortası nüfus rakamları, s. 222'de son satırda yer alan ulusal gelir rakamları (1976, 1977, 1978 yılları için), DİE (1981c : 17)'deki ulusal gelir rakamları (1979, 1980 için) kullanılarak elde edilmiştir.

Yatırımlarda sabit fiyatlarla yıllık artışları gösteren değerlere (sütun 2'de yer alan verilere), 1950-1968 dönemi için, Bu-

lutay (1975 : 205)'de (toplam net yatırımlar —1948 yılı fiyatlarıyla— sütununda); 1938-1977 dönemi için, DPT (1977b : 170, 171)'de; 1978 yılı için, DPT (1979a : 19)'da; 1979 yılı için, TCMB 1979 : 135)'de; 1980 yılı için, DPT (1981 : 15)'de yer alan verilere dayanılarak ulaşılmıştır.

Dördüncü sütundaki veriler dışalımın, dışsatım, turizm ve dış seyahat (net), işçi gelirleri, diğer görünmeyenler (net) toplamına bölünmesi ile elde olunmuşlardır. 1950-1979 dönemine ait veriler, Maliye Bakanlığı (1980 : 44)'den (ve sonraki tablodan); 1980 yılı dışalım rakamı DİE (1981a : 1)'den; 1980 yılına ait diğer veriler T.C.M.B. (1980 : 130)'dan alınmıştır.

Ticaret Bakanlığı toptan eşya fiyat endeksini gösteren veriler (sütun 5) 1950-1959 dönemi için, DİE (1959 : 375)'den; 1960 yılı için, DİE (1964/1965 : 498)'den; 1961-1967 dönemi için, DİE (1968 : 402)'den; 1968-1972 dönemi için, DİE (1975 : 399)'dan; 1973-1978 dönemi için, DİE (1979 : 385)'den; 1979-1980 yılları için, DİE (1981b : 88)'den sağlanmıştır.

KAYNAKLAR:

ANKA (1981a), *Günlük Ekonomik Bülten*, 1 Temmuz.

ANKA (1981b), *Günlük Ekonomik Bülten*, 8 Temmuz.

BULUTAY, Tuncer (1974), "1970 Devalüasyonu ve Fiyat Mekanizması", *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 28, (1-2): 121-131.

BULUTAY, Tuncer (1975), Türkiye'nin 1923-1972 Dönemindeki İktisadi Büyümesi Üzerine Düşünceler", *İ.Ü. İktisat Fakültesi, Maliye Enstitüsü Konferansları*, Seri 23: 143-208.

DİE (Devlet İstatistik Enstitüsü) (1959), *Türkiye İstatistik Yıllığı*, Ankara.

— (1964/1965), *Türkiye İstatistik Yıllığı*, Ankara.

— (1971), *Türkiye İstatistik Yıllığı*, Ankara.

— (1973a), *Türkiye Milli Geliri ve Harcamaları, 1948-1972*, Ankara.

— (1973b), *Türkiye İstatistik Yıllığı*, Ankara.

— (1975), *Türkiye İstatistik Yıllığı*, Ankara.

- (1979), *Türkiye İstatistik Yıllığı*, Ankara.
- (1980), *Türkiye İstatistik Yıllığı*, Ankara.
- (1981a), *Aylık Ekonomik Göstergeler*, Ocak-Şubat 1981, Ankara.
- (1981b), *Aylık İstatistik Bülteni*, 1981, 1-3, Ankara.
- (1981c), *1980 Yılı Oniki Aylık Verilere Göre Yapılan Gayri Safi Milli Hasıla Geçici İkinci Tahmini*, (31 Mart 1981), Ankara.
- DPT (Devlet Planlama Teşkilatı) (1979a), *1979 Yılı Programı*, Ankara.
- (1979b), *Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1979-1983*, Ankara.
- (1981), *1981 Yılı Programı*, T.C. Resmi Gazete, 4 Haziran.
- ECONOMIST (1981), January 10.
- ELSTER, Jon (1979), *Ulysses and the Sirens*, London: Cambridge University Press.
- ERSEL, Hasan (1978), *Kaynak Dağıtım Süreçleri İçin Kuramsal Bir Çerçeve*, Ankara: Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- HURWICZ, Leonid (1973), "The Design of Mechanisms for Resource Allocation", *The American Economic Review*, 63, Papers and Proceedings: 1-30.
- MALİYE BAKANLIĞI (1980), *1980 Yıllık Ekonomik Rapor*, (1981 Mali Yılı bütçe tasarısı ile birlikte Milli Güvenlik Konseyine sunulmuştur), Ankara.
- POPPER, Karl R. (1976), "Reason or Revolution?", Theodor W. Adorno vd., *The Positivist Dispute in German Sociology* içinde, s. 288-300, London: Heinemann.
- T.C.M.B. (Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası) (1979), *Yıllık Rapor*, Ankara.
- (1980), *Yıllık Rapor*, Ankara.
- T.Ü.S.İ.A.D. (Türk Sanayicileri ve İş Adamları Derneği) (1981), *Görüş*, 9, (6).

S U M M A R Y

REFLECTIONS ON THE ECONOMIC GROWTH OF TURKEY IN THE PERIOD 1950-1980

In this study, first the development of the Turkish economy in the period 1950-1980 is evaluated by the use of a proposed measure which contains,

in the numerator, the growth rates of income per capita and investment, whereas the denominator consists of the product of the trade deficit in relative terms and the inflation rate.

With the help of this performance measure, four consecutive periods (1950-1953, 1954-1963, 1964-1973, 1974-1980) can be distinguished. It is clear that the periods 1950-1953 and 1964-1973 may be referred to as "successful" and 1954-1963, 1974-1980 as "unsuccessful".

If the years 1979 and 1980 are excluded, value added in industry in real terms has been continuously increasing in all years from 1950 to 1980.

Agricultural income, in which an exceptional surge has been observed during 1950-1953, has continuously increased in the second part of the 1970's. In all other years during 1950-1980, agriculture did not seem to contribute much to economic growth.

Again in 1950-1980, there has been no considerable growth in exports in real terms. Only in 1950-1953 there was a transitory increase. Moreover, the structure of exports did not change much, either.

In imports, large increases have been observed especially after 1965 and, as a result, a large trade deficit has occurred. In the 1970's, the share of imports in national income has increased in comparison to the preceding years. The most important change in import structure, observed in 1950-1980, is that the share of raw materials increased largely at the expense of consumption and investment goods.

The development measure shows clearly that the period 1954-1963 was one of stagnation and crisis. This crisis has been overcome by foreign credits, aids and especially by workers remittances; the result being the "successful" development in the period 1964-1973.

Workers' remittances, which may be regarded as an instrument of success per se, paved the way to an ever-deepening economic crisis, in conjunction with the increase in oil prices. Thus, the years 1974-1980 can be characterised as a period of exceptional strain.

The paper also discusses the basic philosophy and measures of the economic decisions taken in January 1980 and their implementation. The upshot of the discussion is that they have not been successful in their first year of implementation.

The paper concludes with a short evaluation suggesting a new approach to planning, to be based on a resource allocation process, regarding equality in sacrifice, justice and the well-being of the society as the points of emphasis.